

Demografická revoluční růst sociálního napětí a politické destabilizace

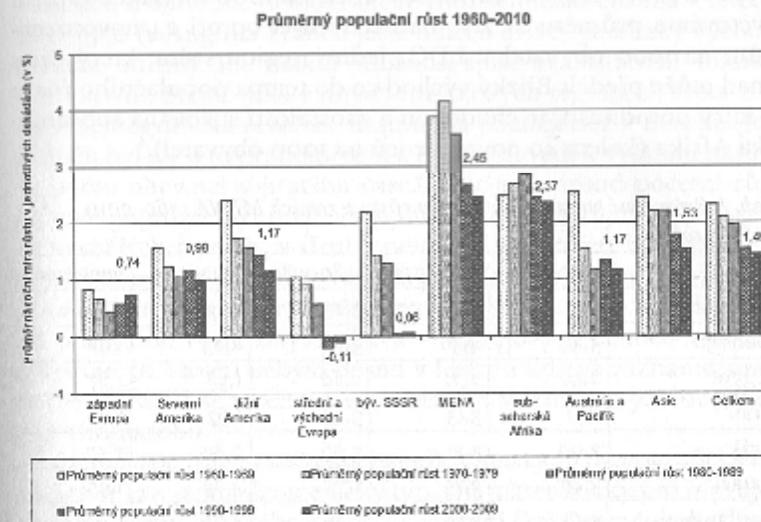
"Populační exploze", která se přehnala Blízkým východem v posledních deseti letech, způsobila i mezi pětinašedesátníky nárůst obyvatelstva: V roce 1950 zde žilo asi 100 milionů lidí, dnes je to již přes 440 milionů a demografické prognózy pro rok 2025 hovorí o 639 milionech obyvatel. Zároveň poněkud polehl pouze na arabské země revoluci (tedy Blízky východ bez Izraele, Turecka a Iránu), zatímco, že v Prácheňsku celého 20. století zde doslovo k uctyhodněmu téměř osmnáctistému narostu populace. Kolem roku 1900 se totíž početnost převrátila arabské populace dohadovala na přibližně 36 milionů. O sto let později to již bylo 280 milionů.³ Dramatický demografický vývoj Blízka ho vyčítají v historickém srovnaní s demografickým vývojem Evropy. Blízký výchozí se zde byl co do temпа a razancí populace exploze skutečným unikátem. Take politické důsledky zdejsího rychlýho demografického vývoje můžou být mnohé citelnéjší, včetně destabilizační a problematické.

"Když početní růst obyvatelstva rozvojových zemí v řadě zemí a sedmdesátých letech 20. století vyuvalil u oborníku obavy,

zda tyto země budou mít dostatek prostředků k zvládnutí tohoto procesu a zda situace nevyústí v sociální a politické nepokoje.⁴³ Rychlé demografické změny na Blízkém východě vytvořily obrovský populační přetlak, tlak na tenčící se nedostatkové přírodní zdroje (úrodná zemědělská půda a pastva, zdroje pitné vody, otop na vaření), přetlak a stále více neuspokojenou poptávku mladých lidí na trhu práce, masivní a nezvládnutý exodus z venkova do měst, rostoucí touhu po emigraci do zahraničí (Západ i bohatší arabské země těžící ropu), a zejména enormní růst vnitřního sociálního i politického napětí. S velmi rychlým populačním vývojem totiž v regionu již několik desetiletí neslaďí držet krok daleko pomalejší vývoj v ekonomické, sociální a politické oblasti. Již tak dramatická demografická situace v kontextu nerovnoměrné modernizace je navíc dále komplikována vysokou zranitelností populačně expandujícího regionu vůči nepříznivým dopadům klimatické změny: nczadržitelné dezertifikaci v regionu severní Afriky, častějším výkyvům v chodu počasí, suchu a neúrodám v regionech ekonomicky i existenčně zcela závislých na zemědělské produkci, prohlubující se potravinové nesoběstačnosti.⁴⁴ Aby toho nebylo málo, vše dále komplikuje dnešní relativní uzavřenosť možností mezinárodní migrace z populačně rostoucích regionů světa do bohatších zemí. Vízová povinnost a další těžko překonatelné administrativní bariéry pro ekonomické migranti, environmentální uprchlíky i politické azylanty jsou společným tématem mladých lidí v celém blízkovýchodním regionu.

Ačkoliv se jednotlivé země regionu svým tempem demografického vývoje různí (viz tabulka 8), celková populační dynamika Blízkého východu tak stále připomíná rychle rozjetý vlak, který není vůbec lehké zpomalit. Populace Kuvajtu, Jemunu či Saúdské Arábie se proto v příštích dvaceti letech zdvojnásobí. Počet Iráčanů, Jordánců nebo Syřanů se pravděpodobně zdvojnásobí za necelá tři desetiletí. Na vedlejší – demografickou – kolej se zatím podařilo odklonit pouze několik prvních „vlaštovek“: Libanon, Turecko, Tunisko či Írán (i zde se však populace zdvojnásobí za 50 až 60 let). Jde o země, kde se zatím nejzřetelněji prosadila druhá fáze procesu – který demografové souhrnně označují jako demografickou tranzici (viz dále) – totiž postupný pokles porodnosti. Dnešní mladé Arabky, Turkyně nebo Íráncanky už prostě z nejrůznějších důvodů nemají nechťejí mít šest až sedm dětí, což bylo naprostě běžné ještě v generaci jejich rodičů či prarodičů

Graf 4 Populační růst v makroregionech světa v období 1960–2010 (v % za rok)

Pozn.: Vlastní výpočty průměrných mér růstu populací za jednotlivé země a dekády. Následný výpočet průměrné míry růstu za makroregiony nezohledňuje populaci velikost jednotlivých států (nevážené průměry států). Průměrná míra růstu vyjadřuje v procentech přírůstek či úbytk populece za jeden rok. Jde především o výsledek dvou trenčů: tempa porodnosti a úmrtnosti.

Zdroj dat: World Bank Development Indicators 2010.

(míry plodnosti na jednu ženu z let 1970–1980). Současné generace matek na Blízkém východě se průměrně spokojí se třemi až čtyřmi dětmi, což je ale po subsaharské Africe stále nejvíce na světě. Mladé Libanonky, Turkyně, Íráncanky nebo Tunisanky v průměru porodí jen nepatrně více než dvě děti, což jsou již počty velmi podobné některým státům Evropy či USA.⁴⁵

Jaké jsou základní příčiny současné výbušné demografické situace? V celém blízkovýchodním regionu se kolem poloviny 20. století začala výrazně snižovat úmrtnost, což však po mnoho let nebylo ani zdaleka provázeno srovnatelně výrazným snižováním porodnosti. Ba naopak, porodnost se držela řadu desetiletí na celosvětově vůbec nejvyšší úrovni. A i přes její postupný pokles v posledních letech se stále drží vysoko nad světovým průměrem, a dokonce i nad porodností běžnou v těch nejzaostalejších rozvojových zemích (tzv. Low Development Countries, LDC). V řeči

demografických statistik to dnes znamená zhruba 27 živě narozených Arabů, Berberů, Turků či Íránců na 1000 obyvatel. Oproti světovému průměru 21 živě narozených či oproti 24 novorozeným na 1000 obyvatel v LDC. Jediný region světa, který dnes snad může předčít Blízký východ co do tempa populačního růstu a míry porodnosti, je chudobou a zaostalostí sužovaná subsaharská Afrika (kolem 40 novorozenců na 1000 obyvatel).⁶

Tab. 8 Průměrné tempo populačního růstu v zemích MENA 1960–2010 (v % za rok)

Země	1960–1969	1970–1979	1980–1989	1990–1999	2000–2009
Alžírsko	2,31	3,11	3,03	1,99	1,49
Bahrajn	3,44	4,46	3,60	2,89	2,18
Egypt	2,50	2,21	2,62	1,98	1,87
Írán	2,71	3,13	3,43	1,67	1,48
Irák	3,00	3,21	2,96	2,82	2,57
Izrael	3,46	2,75	1,77	3,03	1,95
Jordánsko	5,78	3,78	3,74	4,25	2,40
Kuvajt	9,99	6,29	4,58	-	2,81
Libanon	2,66	1,52	0,51	2,40	1,28
Libye	3,85	4,25	3,78	2,04	2,02
Maroko	2,75	2,45	2,44	1,56	1,15
Omán	2,68	4,45	4,56	2,82	1,87
Palestina	-	-	-	-	3,32
Katar	8,79	7,40	7,50	2,69	8,72
Saúdská Arábie	3,32	4,95	5,48	2,52	2,29
Súdán	2,48	3,04	2,86	2,53	2,13
Sýrie	3,17	3,38	3,54	2,64	2,71
Tunisko	1,94	2,11	2,46	1,71	0,97
Turecko	2,50	2,45	1,98	1,72	1,34
Spojené arabské emiráty	8,22	15,53	6,53	5,48	4,06
Jemen	2,02	2,54	3,78	4,04	2,88

Pozn.: Vlastní výpočty aritmetických průměrů tempa populačního růstu za jednotlivé země a dekády.

Zdroj: World Bank Development Indicators 2010.

Také v historickém srovnání demografických trendů s Evropou, kde k obdobné demografické tranzici došlo zhruba v letech 1850–1950 (v Anglii a Francii ještě o něco dříve), je Blízký východ výrazně odlišný. Jde však o odlišnost spíše kvantitativní, nikoliv kvalitativní. Stejně jako v jiných rozvojových regionech světa zde totiž demografická revoluce nastoupila později než v Evropě. Její průběh byl ale o to dramatičejší a rychlejší, vedl k vyššímu nárůstu počtu obyvatel v kratším čase.⁷ „Zatímco dosud početní růst světové populace byl především důsledkem demografické situace ve vyspělých zemích, v druhé polovině 20. století bylo výrazné zrychlení početního růstu světové populace ovlivněno především populačním vývojem v zemích rozvojových (...) Tak vysoké tempo početního růstu obyvatelstva v rozvojových zemích v druhé polovině 20. století nebylo dosud v historii lidstva zaznamenáno. Počet obyvatel se v rozvojových zemích v letech 1950–2007 více než ztrojnásobil.“⁸

Oproti tzv. francouzskému i anglickému typu demografické revoluce se tzv. japonsko-mexický typ, charakteristický pro rozvojové země včetně Blízkého východu, v první fázi vyznačuje rychlým snižováním úmrtnosti (lepší hygiena, dostupnější zdravotnické technologie a léky z bohatých zemí, vakcinace, rozvojová pomoc atd.) za současné stagnace, či dokonce krátkodobého zvyšování porodnosti. Porodnost se významně snižuje teprve až s určitým delším časovým odstupem ve druhé fázi demografické tranzice. V tomto mezidobí mezi snížením měr úmrtnosti a porodnosti tedy dochází k nejrychlejšímu populačnímu nárůstu. Oproti tomu v případě francouzského typu demografické tranzice, charakteristického pro průběh populační změny v Evropě, dochází k poklesu porodnosti i úmrtnosti takřka současně, tedy s výrazně kratším časovým odstupem.

Celkové přirozené přírůstky populace jsou v případě japonsko-mexického typu demografické tranzice natolik vysoké, že ke zdvojnásobení populace dochází za dvacet i méně let. Přitom platí, že proces populačního nárůstu v souvislosti s demografickou revolucí, který v Evropě trval řádově sto let, „zvládne“ většina rozvojových zemí zhruba v polovičním čase. Demografická tranzice tak v řadě blízkovýchodních zemí stačila proběhnout v posledních padesáti letech, způsobila ale často i více než pětinásobný nárůst jejich obyvatelstva. V řadě zdejších zemí navíc ještě zdaleka neskončila. Oproti tomu ve Francii trval ten samý proces

sto let, avšak celkově se počet obyvatel v jeho průběhu zvýšil pouze asi 1,8krát.⁹

Když tento univerzální demografický proces vždy provázený „populační explozí“ s údivem pozoroval a na četných statistikách dokládal v jeho (z dnešního pohledu) velmi umírněné historické formě anglický pastor a ekonom Thomas Malthus (1766–1834), věstil Evropě dosti ponuro budoucnost. Všiml si, že zatímco zdroje obživy tehdy rostly spíše lineárně (aritmeticky), populační početnost začala narůstat geometricky. Nutným výsledkem této kolize mezi demografií, limity přírodního prostředí a ekonomickými možnostmi (velkým tématem tehdejší Anglie byl růst nezaměstnanosti a bíd) se zdála být regulace populací skrze tchdy četné války, nemoci, hladomory a podobné pohromy. Evropu měla čekat velmi neklidná a spíše neradostná budoucnost.¹⁰ Dnes tedy region Blízkého východu prochází obdobnou demografickou fází jako svého času politicky destabilizovaná Evropa a hrozí mu lapení v podobné malthusiánské pasti.¹¹ Kromě výše vylíčené kvantitativní odlišnosti tohoto vývoje dané rapidním tempem blízkovýchodní populační změny však vše dále komplikují ještě podstatné kvalitativní odlišnosti kontextu, ve kterém se odehrává.

Současná blízkovýchodní demografická revoluce totiž návíc není – oproti Evropě od konce 18. do počátku 20. století – provázena dalšími paralelními revolucemi: zemědělskou (růst produktivity a potravinová soběstačnost), průmyslovou (zaměstnání přebytečné pracovní síly uvolněné z venkova) ani technologickou (mezinárodní konkurenčeschopnost, růst produktivity).¹² Tempo a rozsah demografické exploze (lepší hygiena, dostupnost vakcín, léčiv i zdravotní péče) v těch chudších blízkovýchodních zemích výrazně a dlouhodobě převyšuje tempo ekonomického růstu a společnosti zůstávají uvězněné v tradičním kruhu bíd a chudoby (např. Egypt, Jordánsko, Írán minimálně do šedesátých let 20. století). Naopak v průběhu evropské modernizace byl ekonomický a demografický vývoj provázanější. Postupně se podařilo vytvořit takový ekonomický růst, který svým tempem naopak začal předbíhat nárůst populace. To vedlo k pozvolnému zvýšení ekonomického příjmu na jednoho obyvatele, z toho plynoucího růstu bankovních úspor drobných středatelů i spotřeby stále koupěschopnějších domácností. Úspory a spotřeba domácností dále stimulovaly

růst výroby a investice do nových kapacit, zlepšování efektivity produkce a ve výsledku další růst ekonomiky, což zpětně umožnilo zvyšování průměrných příjmů na hlavu se všemi zde naznačenými pozitivními zpětnovazebními dopady.¹³

Stejně tak není v kontrastu s historickým vývojem Evropy blízkovýchodní demografická exploze provázena geopolitickou dominancí populačně rostoucího regionu. Ta Evropě mimo jiné (např. dovoz přírodních surovin a zemědělských produktů z kolonií do početně rostoucí Evropy) umožnila skrze masivní emigraci „přebytečného“ obyvatelstva do zámořských držav (Severní a Jižní Amerika, Austrálie, Afrika) upustit přebytečné a stupňující se populační, sociální a politické napětí.¹⁴ Socioekonomicke nerovnosti mezi extrémně chudými a relativně bohatšími Evropány by byly v Evropě od 18. až do počátku 20. století daleko výraznější. Totéž by platilo o absolutních počtech nespokojené a revolučně laděné evropské chudiny. To by svého času na Starém kontinentě vedlo k vystupňování již tak intenzivního vnitřního sociálního, ideologického a politického kvasu. Svět je ale dnes již zaplněn a bariéry pro pohyb osob z populačně rostoucích zemí jsou výrazně větší než v minulosti. Tyto populace jsou naopak drženy pod pokličkou v rámci hranic jednotlivých národních států a chycené do různých podob malthusiánské pasti. Jako „ventil“ populačního přetlaku nakonec dnes Blízkému východu na rozdíl od Evropy neposlouží ani služba v koloniálním vojsku, kam bylo možné v době evropské populační exploze „uklidit“ potenciální „potížisty“ z narůstajících řad bezprizorních mladíků (ztráty v bojích, ještě větší na nemoci, disciplinizace a sociální kontrola).¹⁵

To vše navozuje, že politické důsledky blízkovýchodní demografické revoluce by mohly být daleko dramatičtější než v minulosti v případě evropského populačního vývoje. Rychlé zvýšení populační početnosti doprovázené rostoucím podílem mladých lidí (přesněji mužů) totiž má dle řady politologů a historiků vždy své destabilizující vnitropolitické a mezinárodněpolitické implikace. Zejména v kombinaci s dalšími nepříznivými faktory s čeleznou pravidelností přispívá k vzestupu popularity radikálních ideologií a hnutí, k častějšímu výskytu občanských válek či revolucí, ale také k vnější expanzi.¹⁶

Demografická tranzice: islám, populační politika a „ženská otázka“

Co způsobilo, že se na Blízkém východě držela porodnost tak dlouho na tak vysoké úrovni? A jaký jsou příčiny jejího dnešního velmi rychlého poklesu v některých státech? Ve všech ekonomicky zaostalých zemích bez fungujícího státního sociálního zajištění děti – hlavně synové – vždy fungují jako svérázný „penzijní fond“ pro poklidné stáří. A také jako „pojišťovna“ pro eventuální období nemoci, úrazu, ztráty práce či jiné nenadálé pohromy. Dívky se vdají a odejdou do domácnosti rodiny manžela, naopak synové zůstávají rodičům nabízku a jsou jim celoživotní oporou. Nejinak je tomu na Blízkém východě, kde jsou synové v duchu islámské tradice od nejútlejšího věku vedeni ke ctění a adoraci svých matek a k vědomí celoživotního závazku a zodpovědnosti vůči oběma rodičům. Nutně jsou synové svými rodiči tradičně protěžováni po všech stránkách, včetně školního vzdělávání. Lepší vzdělání synům potenciálně zajišťuje vyšší příjem a lepší možnosti postarat se v budoucnu o rodiče. Přitom je dobré mít alespoň sedm dětí, protože si tím rodiče s dostatečně velkou pravděpodobností zajistí přinejmenším tři syny, kteří již v tomto počtu mohou mít šanci se společnými silami o stárnoucí či nemocné rodiče postarat. Jistější je samozřejmě mít dětí ještě o trochu více, protože riziko úmrtí synů je při absenci kvalitního zdravotnictví poměrně velmi vysoké.¹⁷

Děti zvláště na venkově, kde ještě donedávna žila naprostá většina populace Blízkého východu, představují zdroj levné pracovní síly pro obhospodařování kusu půdy nutného k obživě rodiny. Zároveň se též předpokládá, že dívky přiloží ruku k dílu a matce pomohou s chodem početné vícegenerační domácnosti; bez jejich pomocí by matky snad ani neměly šanci vše zvládnout. Proto také v chudých rodinách, které si nemohou dovolit poslat do školy všechny své děti, dostávají přednost synové. Jde o typickou situaci chudších, konzervativních a převážně zemědělských blízkovýchodních regionů. Ale také o jeden z důvodů, proč se například postavení městských egyptských žen v devadesátých letech 20. století zhoršilo po neoliberálních ekonomických reformách naordinovaných zemi Světovou bankou a Mezinárodním měnovým fondem (programy strukturálních úprav dohodnuté v letech

1991-1996), které sice vylepšily makroekonomické ukazatele Egypta, ale výrazně zhoršily životní situaci středních a nižších vrstev. Naopak všude tam, kde roste sociální status žen a jejich vzdělání, dochází k postupnému poklesu porodnosti. Jakoby se naplňovalo heslo třetího egyptského prezidenta A. Sádáta: „Rozvoj je nejlepší antikoncepcí.“¹⁸

Jednou z dalších možných odpovědí je v rámci oblíbených kulturnologických argumentací poukaz na vliv tradičně pojímaného islámského náboženství a hodnot, které propaguje: důraz na rodinu, sňatky v časném věku, roli ženy primárně v domácnosti a při výchově dětí nebo společenská prestiž muže a rodiny odvijející se od počtu dětí a čistoty, spořádanosti a „neposkvrněnosti“ žen. Vskutku, vykročme-li za hranice Blízkého východu do oblastí, kde žijí muslimové v těsném sousedství s nemuslimy, často vidíme podstatně rozdílné demografické chování těchto populací. Převážně muslimská Albánie má největší porodnost ze všech evropských zemí, muslimům v Malajsii se rodí více potomků než zde žijícím Číňanům či Indům. Něco podobného platí také o muslimech usazených v Indii či na Srí Lance. Také palestinští Arabové mají vyšší porodnost než jejich židovští či křesťanští sousedé žijící v Izraeli, stejně i potomci muslimských přistěhovalců žijících v Evropě vykazují alespoň v prvních generacích o něco vyšší plodnost svých žen. Ve většině těchto příkladů je však obtížné odlišit roli islámu a jeho údajných pronatalitních hodnot od nižšího socioekonomického postavení uváděných muslimských společenství oproti srovnávaným nemuslimským populacím.

Avšak velmi podobné postavení ženy v rodině a společnosti (primárně domácí sféra, sňatky v nízkém věku a domlouvané rodiče, pasivita a poslušnost, po sňatku odchod do domu rodičů manžela) a důraz na početné potomstvo lze dodnes nalézt například u hinduistů v Indii nebo u celé řady křesťanských skupin v Libanonu.¹⁹ Navíc tradiční kultury se dokáží velmi rychle měnit, například díky ekonomickému rozvoji nebo státní intervenci. Kupříkladu v Číně byl společenský status ženy ještě v padesátých letech 20. století nižší než ve většině převážně muslimských zemí (žena nemá žádný majetek, sama je majetkem muže, který se s ní může lhce rozvést, tendence zabíjet novorozené dcery posílená státní politikou jednoho dítěte), od té doby ale prodělal dramatický vzestup. Přitom nemusíme chodit ani tak daleko, stačí si vzpomenout na postavení ženy a reprodukční chování (vysoká plod-

nost žen a početné rodiny) v evropských společnostech ještě před třemi čtyřmi generacemi.²⁰

Exemplárním blízkovýchodním příkladem je v souvislosti s diskutovanou rolí náboženství a kultury Islámská republika Írán. Írán zažil po islámské revoluci (1979), kdy bezprecedentně vzrostla moc duchovních i role islámu v životě společnosti, neméně závažnou a neméně prudkou revoluci demografickou. Íránskí vládci s odkazy na islám nejprve v revolučním nadšení, a zejména v době krvavé války s Irákem (1980-1988) podporovali vysokou porodnost. Pak se ale zalekli ekonomických a politických důsledků nekontrolovatelné demografické exploze. Zrušili podpory a výhody pro početnější rodiny, v médiích a ve školách začali propagovat umírněné demografické chování, vybudovali síť dostupné lékařské a gynekologické péče po celé zemi a podpořili užívání antikoncepcie (dnes užívá 74 % vdaných íránských žen), a dokonce také dobrovolnou a bezplatnou sterilizaci žen, které si již další děti nepřejí. V zemi, jejíž oficiální doktrínou se stal svévolně a pružně vykládaný šíitský islám, tak nakonec došlo k výběc nejrychlejšímu poklesu plodnosti na světě, a to za vydatné podpory nábožensky orientovaného státu. Ještě v předrevolučním roce 1976 činila průměrná plodnost íránské ženy 6,5 dítěte (na venkově dokonce 8,1). K dnešnímu dni se snížila na asi 2,1 dítěte porozeného jednou ženou (na venkově 2,4), což je rychlosť změny nemající v historii obdobu.²¹

Kromě Íránu provádí dlouhodobě nejdůslednější politiku kontroly porodnosti právě Tunisko a „sekulární“ Turecko (právně závazná nejnižší hranice pro uzavření sňatku, dostupnost antikoncepcie, vzdělávání žen, šíření osvěty), kde také došlo k významnému a rychlému poklesu porodnosti. Oproti tomu dlouhodobě pronatalitní jsou politiky „ropných“ států Arabského poloostrova. V uplynulém století zde proto došlo dokonce k desetinásobnému nárůstu populace vystupňovanému zejména po boomu těžby ropy. Například konzervativní Saúdská Arábie, jejíž státní doktrínu představuje ortodoxní islám, se snaží zmírnit svou závislost na zahraniční pracovní silě (60-90 % veškeré pracovní síly zaměstnané v těžebním sektoru, službách, bankovnictví) podporou porodnosti saúdskoarabských žen. Porodnost je státem štědře financovaná z „petrodolarů“. Podobně je tomu také například v sousedním Kuvajtu, který trpí obdobnou závislostí na politicky nespolehlivé zahraniční pracovní silě (viz vynucený

odchod Palestinců po roce 1991, kteří otevřeně podpořili invazi iráckých vojsk Saddáma Husajna). Politické důvody hrály či stále hrají svou roli při povzbuzování velkých rodin také v rámci protizraelské ideologie (především v Palestině). Porodnost je v tomto duchu chápána jako dlouhodobě efektivní „demografická zbraň“ vůči momentálně vojensky silnějšímu soupeři (Izrael), velké rodiny jsou chápány jako prestižní a společensky vítané i z těchto čistě politických důvodů.²²

Mladí a neklidní: Krise identity a mezigenerační konflikt

Ačkoliv nemusíme patřit k příznivcům zjednodušujícího demografického determinismu, nelze si nevšimnout, že k revolucím a politické destabilizaci docházelo často tehdy, když v důsledku prudkého demografického růstu dosáhl podíl mladého obyvatelstva v populaci svého maxima: protestantská reformace v Evropě, vlna evropských revolucí počátku novověku vrcholící revolučním rokem 1848, nástup nacismu v Německu s většinou populace mladší 25 let, protestní hnutí a hnutí za lidská práva generace poválečného baby-boomu šedesátých let 20. století v USA a západní Evropě, íránská revoluce z roku 1979, libanonská občanská válka (1975-1990), alžírská občanská válka (1992-1997). Každý politický režim v této demografické situaci čeli zvýšenému nebezpečí, že se jednoho dne vysoké počty i podíly mladých lidí dají z různých důvodů do pohybu a svou silou totálně převrátí dosavadní *status quo*.²³

Přesně to je dnes situace větší či menší měrou typická pro všechny země regionu Blízkého východu, který vykazoval od sedesátých let 20. století až do jeho závěru dlouhodobý růst podílu mládeže v populaci (z průměrných 18 % na téměř 20 % lidí ve věku 15-24 let, viz graf 5). Právě to je také historické období, ve kterém postupně sílil tlak politického islámu ve všech blízkovýchodních společnostech (od konce 60. let 20. století). V této kapitole se proto pokusím ukázat, že nemusí jít jen o náhodný časový souběh dvou nezávislých jevů, ale že mezi nimi může existovat i věcný, příčinný vztah. Zastoupení blízkovýchodní mládeže v celkové populaci dnes patří k nejvyšším na světě a je téměř dvojnásobně oproti politicky stabilním a průmyslově vyspělým zemím západní Evropy, Severní Ameriky či Japonsku. Také to může předsta-

vovat jeden z faktorů potenciálně zvyšující politickou nestabilitu ve srovnání s ostatními regiony dnešního světa (viz tabulka 9).

Hned na úvod je zapotřebí důrazně se vymezit vůči části námítce řady i poměrně renomovaných autorů (např. Richards a Waterbury), která zpochybňuje růst podílu mládeže v modernizujících se společnostech, a tedy i politické implikace tohoto procesu. Ačkoliv samotní autoři často připouštějí a zdůrazňují, že politické následky mají zvyšující se *absolutní počty* mládeže vyprodukované demografickou revolucí. Základem těchto argumentů je tvrzení, že vysoké zastoupení mladých lidí v populaci je typické jak pro tradiční společnosti, tak také pro společnosti modernizující se, tedy pro ty procházející demografickou tranzicí. Jinými slovy, vysoký podíl mladých lidí v blízkovýchodní populaci prý není nic nového, byl totiž vysoký vždy.

Jde však právě o vnitřní věkovou skladbu oněch „mladých lidí“. V tradičních společnostech valnou většinu z nich tvoří novorozenci, kojenci a děti do pěti či deseti let. Velmi vysoké míry novorozeneccké, kojenecké a dětské úmrtnosti způsobují, že zrajejšího věku se z nich velká část nedožije. Odtud ostatně také zdánlivá obsesce demografů podrobně vyčíslovat míry novorozeneckých, kojenecckých či dětských úmrtností, tedy nejrůznějších podrobných měr úmrtnosti pro nižší věkové kategorie. Oproti tomu ve společnostech procházejících demografickou tranzicí (jako např. dnešní Blízký východ) nejprve dochází ke snižování měr novorozenecké, kojenecké a dětské úmrtnosti. A zvyšuje se tak zastoupení starších dětí a mládeže v celkové populaci.

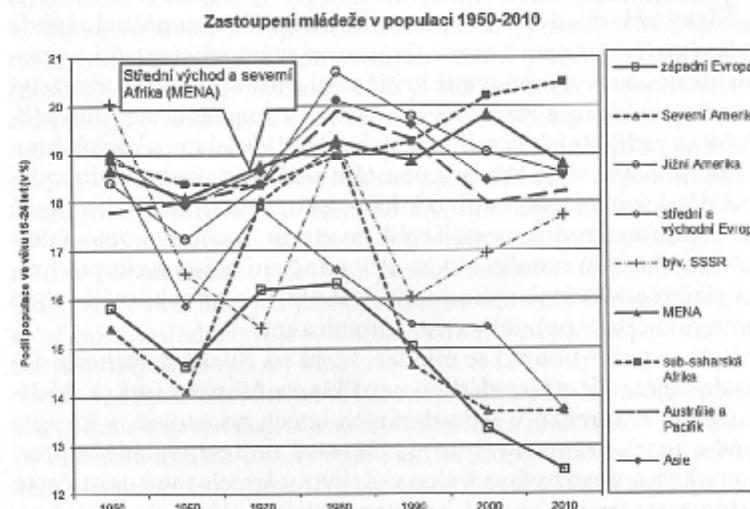
Od tradičních společností se tedy na první pohled skutečně nemusí lišit celkovým podílem mladých lidí (např. mladších 25 let) v celé populaci, ta může být skutečně velmi obdobná. Budou se ale při podrobnějším pohledu lišit tím, že v rámci této věkové skupiny budou tvořit výraznější podíl lidé ve věku například 15 až 25 let. Graficky jednoznačně tento vývoj dokumentují věkové pyramidy zobrazující počty jednotlivých věkových kohort. Takovéto srovnání věkových pyramid před demografickou tranzicí – velmi ostrá pyramida s širokou základnou – a v jejím průběhu pro případ Turecka nabízí Hancioğlu, Ergocmen a Unalan.²⁴ Pro všechny regiony rozvojového světa lze doložit určitý nárůst podílu mládeže v celkové populaci. Také v této práci byly provedeny příslušné výpočty (viz graf 9). Celkově tedy můžeme uzavřít, že politické implikace může mít jak růst absolutní početnosti mláde-

že v populaci, tak také růst jejího relativního zastoupení. V průběhu demografické tranzice dochází k oběma procesům.

Nízký věk mladých lidí bez rodiny a stálého zaměstnání vede podle častého názoru k tomu, že jsou ve svém rebelantství, vypjatém idealismu, vystupňované kritičnosti a touze po dobrodružství ochotni podstoupit daleko vyšší riziko a angažmá než dospělí. Třeba i v radikálních či militantních odnožích islamistických hnutí, kde se navíc věk aktivistů neustále snižuje a posouvá do vyloženě dětských let. Na rozdíl od dospělých majících závazky za své děti i stárnoucí rodiče nemají tolik co ztratit, mohou naopak (alespoň subjektivně) mnoho získat. Případně ani nejsou schopni hrozící riziko adekvátně vyhodnotit. Také proto se ochotněji vrhají do nejrůznějších politicky relevantních akcí.²⁵

Byla to právě bouřící se mládež, která na Blízkém východě dokázala nejčastěji otrást vládou: například v Maroku (1984), Súdánu (1985), v Turecku v sedmdesátých letech 20. století, v Egyptě (1968 a 1977), Íránu (1978–1979). Masové protesty mládeže proti americkému angažmá ve válce v Zálivu v letech 1990–1991 často podporovanému místními kolaborantskými vládami se prohnaly celým regionem.²⁶ Zejména pak v situacích, kdy se jí na svou stranu podařilo strhnout i neorganizovanou městskou chudinu a o poznání zdrženlivější střední vrstvy. Právě proto je enormě důležité, k jaké politické ideologii se mladí lidé upínají. Nejprve mládež rebelovala pod praporem opozičních sekulárních ideologií (marxismus, panarabismus). Postupně se ale veškeré sekulární doktríny zdiskreditovaly a do módy se jako protestní ideologie mladých stále více dostával islamismus. Právě tento ostrý generační předěl je přitom velmi podstatný a hodný zdůraznění. Zatímco generace rodičů či prarodičů měly v době svého mládí tendenci vzývat spíše sekulární hnutí a světské doktríny, nastupující početné generace se zcela v rozporu se sekularizační tezí přikládají k politickému islámu.²⁷ Naposledy to byly ostatně opět mladí lidé z tzv. „facebookové generace“, kdo jako první rozpoutaly „arabské bouře“ v roce 2011 a následné události souhrnně označované jako arabské jaro (Tunisko, Egypt, Súdán, Sýrie, Bahrajn, Jemen, Libye, ale také v menší míře Maroko, Írán či Saúdská Arábie), ačkoliv islamisté se především zpočátku ocitli spíše ve vleku událostí.

Graf 5 Podíl mládeže ve věku 15–24 let v populaci v makroregionech v období 1950–2010 (v %)

Pozn.: Vlastní výpočty průměrných podílů mládeže (ve věku 15–24 let) za jednotlivé makroregiony a vybrané roky (neváženo populaci velikostí států).

Zdroj dat: World Bank Development Indicators 2010.

Dnešní rostoucí zastoupení mládeže v regionu přitom není jen důsledkem demografických trendů, ale i hlubokých proměn sociálních a kulturně-hodnotových: prodlužování doby studia (analogicky období modernizace Západu), vynuceného odkladu sňatků a zakládání rodin z nepříznivých ekonomických důvodů v případě nižších a nižších středních vrstev (bytová krize, nezaměstnanost mládeže, inflace likvidující úspory na nákladnou svatbu a sňatek). Ale také z důvodů větších nároků na potenciálního životního partnera ze strany stále vzdělanějších a na kariéru orientovaných středostavovských mladých mužů a žen, kteří si již dále nechťejí nechávat vybírat a zprostředkovávat sňatek svými rodiči na základě velmi povrchní vzájemné obecnámenosti. Zatímco ještě generaci zpět bylo běžné uzavírat sňatek ve věku 15 až 20 let, dnes tento segment populace vstupuje do manželství často až po třicítce.²⁸

Tradiční muslimské společnosti přitom „mládež“ jako sociální kategorii vlastně dlouho vůbec neznaly. Vystačily si s dětstvím následovaným velmi brzy přicházející dospělostí, zatímco „mlá-

dež“ chápaly jako potenciálně problematickou skupinu a hrozbu sociálnímu řádu. Ve snaze neutralizovat nezařazené potížisty a zajistit demografickou reprodukci společnosti (v historicky dlouhé éře vysoké dětské úmrtnosti a krátké naděje na dožití) byla vždy tendence mladé lidi co nejrychleji sezdat a naložit jim co nejdříve zodpovědnosti hodně dospělých²⁹.

Blízký východ ale v důsledku růstu vzdělávání, demografických změn a neradostných poměrů na trhu práce poprvé v historii – a tak trochu nechťěně – objevuje dospívání. Masa „mládežníků“ nacházejících se kdesi mezi dětstvím a dospělostí závratně narůstá, přitom arabština pro tuto životní fázi podle některých autorů ještě nemá ani adekvátní označení. Termín *murahaqa* je nejbližše naší pubertě a odkazuje na vývoj do věku sexuální zralosti, v běžném jazyce se však nepoužívá. *Fata* je pak označení pro člověka na cestě ke sňatku (14 až 17 let). Oproti tomu *shabb* zdůrazňuje období, kdy se formuje pocit zodpovědnosti, závazků a povinností vůči ostatním lidem, rodině a komunitě, přičemž jde asi o nejpo- užívanější označení pro mládež³⁰.

Teprve blízkovýchodní modernizační optimismus pozapadnělých elit spatřoval až do konce šedesátých let 20. století v mládeži avantgardu a budoucnost národa, která překoná zaostalost, zpátečnictví a konzervativismus starších generací (např. Egypt, Turecko). Poté je ale paralelně s nástupem opozičního marxismu a islamismu potenciálně rebelující mládež mocenskou elitou opět velmi rychle předefinována: tentokrát pro změnu zejména jako „problém“, skupina zranitelná nejrůznějšími svody a deviacemi a také jako „hrozba národní bezpečnosti“.³¹

Životní fáze mezi dětstvím a dospělostí je v moderních či modernizujících se společnostech vždy obdobím hledání smyslu života a místa jedince ve světě – sexuálním, partnerském, sociálním, ekonomickém, náboženském i politickém. Je provázena vnitřním zmatkem, nejistotou a zvýšenou zranitelností.³² Jak si všiml již sociologický klasik Herbert Spencer: „Všechny tranzice jsou nebezpečné. A nejnebezpečnější je právě přechod od omezeného kruhu rodiny v neomezený svět.“³³ Jde o období, kdy vrcholí a krystalizuje primární socializace spjatá s přijímáním a zvnitřováním kulturních vzorců charakteristických pro danou společnost. Tedy nejen jazyka, ale také sociálních rolí, norem a hodnotových orientací. Stabilizují se postoje a politicky relevantní hodnoty, jež si pak s sebou člověk v určité podobě s vysokou pravděpodobností ponese po celý svůj další život.³⁴

Tab. 9 Podíl mládeže ve věku 15–24 let v populaci v zemích MENA 2010 (v %)

Země	Populace ve věku 15–24 let (v %)	Populace mladší než 25 let (v %)
Alžírsko	20,5	47,5
Bahrajn	17,9	43,9
Egypt	20,2	52,3
Irán	21,8	-
Irák	19,9	60,6
Izrael	15,4	-
Jordánsko	20,4	54,3
Kuvajt	14,4	37,3
Libanon	18,0	42,7
Libye	17,3	47,4
Maroko	19,7	47,7
Omán	20,6	51,5
Palestina	19,9	64,4
Katar	17,9	33,8
Saúdská Arábie	18,9	50,8
Súdán	20,3	59,0
Sýrie	20,5	55,3
Tunisko	19,3	42,1
Turecko	17,6	-
Spojené arabské emiráty	11,9	31,0
Jemen	22,1	65,4
USA	14,0	-
Německo	11,2	-
Česká republika	12,6	-
Japonsko	9,9	-

Zdroj dat: World Bank Development Indicators 2010. Pro podíl populace mladší 25 let v zemích Arabské ligy The Economist Intelligence Unit.

Kromě ochranitelské náruče rodiny a disciplinizace státního školství začínají v období dospívání hrát významnou formativní roli také vrstevnické skupiny, ale právě i média nebo politické strany či sociální hnutí. Jde o tzv. sekundární socializační činitele, jejichž vliv postupně začíná převažovat nad vlivem rodičů. Mladí lidé se tak postupně vymaňují z vlivu rodiny. Stále více času tráví mimo domov s vrstevníky, přičemž začínají intenzivně vnímat politické a celospolečenské problémy a následně jsou vystaveni vlivu nejrůznějších konkurenčních ideologií a sociálních hnutí. To vše je provázeno experimentováním nejen v oblasti sociálních či partnerských vztahů nebo životních, módních a hudebních stylů různých subkulturních skupin, ale také na poli náboženských a politických ideologií. Často se z něj stává jakýsi náboženský či politický nomád, který zkouší různé ideologie, hnutí a doktríny než u některé z nich zakotví natrvalo. Mladý člověk tak intenzivně hledá sám sebe a buduje svou identitu. Touží také po uznání ze strany druhých lidí a po pocitu sociální příslušnosti či přináležitosti k určité skupině, se kterou by se mohl ztotožnit a identifikovat.³⁵

Jestliže vliv jednotlivých socializačních činitelů je v moderních či modernizujících se společnostech, na rozdíl od těch tradičních, často rozporný, konfliktní a vzájemně protichůdný, na Blízkém východě je to dnes právě státní režim, oficiální duchovní a opoziční islamismus, kdo vzájemně svádí bitvu o „srdce a mysl“ mladých muslimů, jejichž politické vědomí se právě probouzí a stále tvárná náboženská víra krystalizuje. A jak se v roce 1989 vyjádřil egyptský ministr náboženství Mohamed Ali Mahgub, nezdá se, že by v tomto stále intenzivnějším střetu byly zdejší vlády bůhvíjak úspěšné: „Problém naší mládeže je ten, že chce vše soudit a vč výsledku tady máme zabíjení, rozepře, polarizaci, ničení a strach, to vše ve jménu náboženství.“ Od té doby se v tomto směru asi nic nezměnilo.³⁶

Právě tyto psychologické faktory spjaté s križí dospívání a s križí identity jsou často uváděny jako důvod, proč se islamistům daří úspěšně rekrutovat především dezorientovanou mládež, která patří k hlavní cílové skupině jejich propagandy (*dawa*).³⁷ Krise identity je totiž spjata s pocity odcizení od okolní většinové společnosti, která se kritickým okem mladého člověka jeví jako zkažená a její vůdci jako zkorumpaní. Dále s intenzivními pocity osamocení až ohrožení, průměrnosti, méněcennosti, bezmoci, nejistoty, ztráty a hledání smyslu života a obav z budoucnosti. Ale

následně také s určitým idealismem a oddaností nově objeveným ideálům, společenským a politickým aktivismem, snahou o nápravu společnosti i sebe sama, tendencí ke kritickému černo-bílému posuzování okolního světa, zásadovostí a neochotou ke kompromisu či s odmítáním jednodušších cest v životě. V tomto vnitřním rozpoložení jsou pak dospívající lidé všude na světě náchylnejší k upnutí se k nejrůznějším dostatečně atraktivním a srozumitelným politickým ideologiím, jež jim poslouží jako vodítko a životní kompas. V touze zorientovat se v životě a nalézt nějaký vzor také snáze vzhlížejí k nekonformnímu charismatickému vůdci, objeví-li se nějaký na obzoru.³⁸

Příklon k politickému islámu – s jeho komplexní ideologií a oproti sekulárním doktrínám srozumitelnějším výkladem všech stránek života a světa – tak dokáže sjednotit původně rozpolcenou, znejistělou, nesebevědomou, dezorientovanou a až neštastnou osobnost tápajícího mladého člověka. Konverze k islamismu v tomto vývojově-psychologickém smyslu představuje jakousi „zkratku“ k dospělosti usnadňující nebo urychlující vznik dospělé, integrované a stabilizované osobnosti.³⁹ Na individuální rovině tak jde o obdobnou reakci jako na rovině celospolečenské, kdy se příklon k náboženskému fundamentalismu často vykládá jako důsledek rostoucí nejistoty ze stále proměnlivějšího, složitějšího, nejistějšího, nebezpečnějšího a hodnotově relativnějšího a rozvolnějšího světa bez pevných záhytných bodů.⁴⁰

Svou roli dále umocňující vliv krize dospívání může hrát i mezigenerační konflikt s rodiči, ačkoliv se má za to, že v regionu Blízkého východu stále není zdalek tak běžný a silný jako na Západě; islám totiž v tomto ohledu svým důrazem na rodinu, rodinnou soudržnost a rodičovskou autoritu funguje jako určitý pozitivní společenský stabilizátor.⁴¹ Mezigenerační konflikt a odcizení spíše než pouhé vývojově-psychologické faktory v regionu stupňuje diametrálně odlišné vzdělání negramotných a pologramotných rodičů a jejich studovaných potomků. Stejně tak působí rychlá urbanizace, přispívá k oslabení rodičovské autority, ježž životní postoje a názory se odvozují z tradičního venkovského prostředí a mladým lidem již plně socializovaným a zběhlým v prostředí velkoměsta se mohou zdát jako naprostě neužitelné, zastaralé až směsné. Podobně „ignorantsky“ může působit tradiční islám vyznávaný rodiči, jenž je v očích mladých lidí plný předislámských pověr, předsudků a omylů a koleduje si o to, aby byl uveden

na pravou míru. Jde tedy do značné míry o důsledek prudké modernizace Blízkého východu, co v druhé polovině 20. století odcizuje jednotlivé generace a vzdaluje nastupující mládež od jejich rodičů.⁴² I v tomto případě je tak reislamizace spíše důsledkem rozkladu tradičních hodnot a struktur (zde spjatých s tradiční rodinou), nikoliv důsledkem jejich přetrvávající kontinuity a sily. Silným projevem těchto rozkladních mechanismů je ostatně vyostřený mezigenerační konflikt v prostředí muslimských imigrantských komunit v západních zemích. Stále hlasitější volání islamistů po údajně tradičních islámských hodnotách je především výrazem nostalgie po rychle mizejícím individuálním i celospolečenském rádu.⁴³

Generační konflikt v éře náboženského obrození někdy znamená, že se islámská religiozita a islámská argumentace používá jako mocná zbraň ve střetu s rodičovskou autoritou. S její pomocí lze dát rodičům velice bolestivě na srozuměnou jejich jisté pokrytectví a nedůslednost v dodržování těch principů, k nimž dospívajícího člověka od dětství vedly, a nyní se ukazuje, že se jimi samotní tak docela neřídí. Ilustrací může být lehce úsměvná zkušenosť mladého Egyptana z Káhiry, který se společně se svými přáteli intenzivně bouřil proti svým rodičům: „Nikdo z naší rodiny vlastně není nijak zvlášť pobožný (...) Ale já jsem každý den vstával brzy ráno, abych s přáteli stihl ranní modlitbu v mešitě; někdy jsem musel dokonce vylézt oknem, protože otec byl dost proti...“ Důležité je uvést, že tento konfliktní příběh se odehrával v citlivém věkovém intervalu šestnácti až dvaceti let a tak prudce, jak začal, také s odezněním adolescence skončil. Někteří zděšení sekulární rodiče z egyptských městských středních vrstev, kteří jakoby své potomky najednou vůbec nepoznávali a nedokázali si vysvětlit jejich nenadálý obrat k víře, je dokonce posílali na vyšetření k psychiatrovi.⁴⁴ Podobně v případě dospívajících dívek může často důrazně lpění na šátku znamenat především snahu o sebevyjádření, odlišení a výraz pubertálního protestu proti matkám či učitelkám, které šátek již zhusta vůbec nenosí. Opět je otázkou, zda se takovýto příklon k důslednému islámu stane trvalým a bude se prohlubovat, nebo půjde jen o drobnou epizodku na vždy poněkud bouřlivé cestě k dospělosti.⁴⁵

Mezigenerační konflikt dospívající mládeže s rodiči provázený odcizením, nebo dokonce pádem rodičovské autority, ale může mladé lidi skutečně vhánět do náruče nejrůznějších politicko-reli-

giózních hnutí a náboženských skupin, kde se rozhodnou zakotvit natrvalo. Organizace či hnutí jedinci poskytne jakousi „náhradní rodinu“, pocit sociální přináležitosti a kladných emočních vazeb (v historii klasického islámu například není vůbec běžné, aby si příslušníci dané skupiny vzájemně říkali „bratři“). Její členové a „spolubojovníci“ se stanou zdrojem pozitivního ocenění, důstojnosti a uznání, po kterém zoufale touží každý mladý člověk kdekoliv na světě procházející krizí dospívání. A její starší charismatičtí vůdci se stanou novými vzory a konečně nahradí chátrající rodičovskou autoritu. Politická hnutí vyžadující účast a angažmá celé osobnosti svého člena, což je případ islamistických hnutí typu Muslimského bratrstva, jsou tedy určitou funkcionální náhražkou rodiny⁴⁶, uspokojují totiž dosti podobné psychické a sociální potřeby svých členů.⁴⁷ Islamistická hnutí ostatně často základní jednotky svých organizací nazývají *usra*, tedy rodina, což jim má dodat větší legitimity v očích konzervativně laděného obyvatelstva a členské základny.⁴⁸

Velmi zajímavým způsobem se podobné intenzivní hledání smyslu života, částečná dezorientace a vykořenění projevuje také v případě muslimů procházejících nikoliv krizí dospívání, ale krizí středního věku. Velmi často ani přes veškeré úsilí a nasazení nezrealizovali svůj životní projekt (např. v případě první generace evropských muslimů šlo o snahu našetřit dostatečný finanční obnos a vrátit se zpět do země původu). Nebo ho zrealizovali, ale sami sebe se nad výsledky svého celoživotního díla ptají, zda to stálo za to, zda v životě nemířili úplně vedle. Nově touží po spásce, po novém smyslu života, nových záchytných bodech a hodnotách, nových zdrojích pozitivního sebehodnocení a po novém životním nasměrování.

Ostatně, obdobné výrazné odcizení, dezorientace a vykořenění dané schizofrenním rozštěpením mladých lidí představuje kořeny reislamizace nejen blízkovýchodních, ale snad ještě více mladých evropských muslimů. Zmítají se mezi vírou a materiálními aspiracemi, starými a novými vzory, tradicí a modernitou. Trpí intenzivním generačním konfliktem s rodiči a konfliktem s autoritami (učitelé, tradiční, nesrozumitelní a nudní duchovní, představitelé státu v čele s policisty), přičemž jsou mučeni neúspěšnou snahou stát se plnohodnotnou součástí většinové společnosti. Islám jim pomáhá nalézt pozitivní identitu a zorientovat se v domněle či skutečně nepřátelské a nesrozumitelné většinové společnosti.⁴⁹

Není pak náhodou, že ke snadným konverzím mladých nevěřících či nepraktikujících lidí k islámu, stejně tak jako k efektu *born-again* (opětovný příklon původně pouze „nominálního“ a zřídka praktikujícího muslima k intenzivně pocíťované a upřímně praktikované víře), dochází v prostředí věznic. Jde o krajní případy výše rozebrané obecné krize identity týkající se (nejen) mladých lidí. Právě zde neobyčejně dobře fungují misijní aktivity a nábožensko-politická propaganda všeho zabarvení. V tomto extrémním prostředí je totiž jedinec téměř dokonale izolovaný, odříznutý od všech předchozích rodinných, vrstevnických, profesních a sociálních pout. Vykořenění a odcizení je maximální. Také zde může mladý člověk pocítovat výčitky a intenzivní touhu změnit svůj dosavadní kriminální život plný alkoholu, narkotik, nevázaného sexu a násilí. Nasměrovat ho jiným, smysluplnějším a užitečnějším směrem, a nalézt tak své nové místo ve světě. Nejslavnějším takovým příkladem je radikální obrat mladého amerického černocha a kriminálníka Malcolm X k politickému, rasistickému a aktivistickému, ale posléze (po pouti do Mekky) stále více k apolitickému, duchovněji založenému a pictistickému islámu. Jeho úspěšná knižní autobiografie se později stala vzorem řady mladých konvertitů i muslimů hledajících sebe sama. V autobiografii Malcolm X svůj životní obrat k islámu popisuje takto: „Upadl jsem až na dno americké bělošské společnosti, když tu náhle ve vězení jsem objevil Alláha a islámské náboženství, což docela změnilo můj život.“⁵⁰

Z nechvalně proslulých islámských teroristů podobnou dráhou kriminálníka prošel v devadesátých letech 20. století ve Francii žijící Khaled Kelkal sympatizující s alžírskou militantní organizací GIA (jeho útoky souvisely s francouzskou podporou vojenského puče v Alžírsku v roce 1991, který anuloval výsledky demokratických voleb, v nichž překvapivě zvítězili islamisté). Khaled Kelkal byl před svým teroristickým útokem (1995) náhodně zahrnut do podrobného sociologického šetření (z roku 1992). Jeho sociálně-psychologický profil poměrně jasně odpovídá typické charakteristice zranitelné mládeže žijící na hraně zákona (drobná kriminalita, drogy, časté věznění), obávající se nezaměstnanosti a zažívající diskriminaci a odcizení ve školním kolektivu ve většinové francouzské společnosti. V dotazníku dospívající respondent, který si nevěděl příliš rady se svým životem, mimo jiné uvedl: „Chci něco podniknout. Opustit Francii. Navždy. Tady pro

mě není místo.⁵¹ Stejnou životní epizodou a následnou rekrutací ve vězni o něco později prošel neméně „slavný“ džihádista Richard Reid snažící se provést teroristický útok odpálením bomby ukryté v botě.⁵² Dnes je známo, že také přinejmenším část útočníků z 11. září 2001 žila po většinu svých životů strávených v pozápadnělém prostředí bezbožně a v rozporu s přísně chápáným islámem. Nebyl jim cizí alkohol, diskotéky a kluby, hédonismus, nedodržování pravidelných modliteb, promiskuita, nevyřešené vztahy s rodiči či partnerkami, neúspěšná studia nebo neúspěšné podnikání.⁵³ Podobnou životní dráhu za sebou měli někteří islámští teroristé, kteří se pokusili vyhodit newyorská Dvojčata naloží umístěnou v podzemních garážích již v roce 1993.⁵⁴

U části mladých islámských aktivistů různého zabarvení a různého stupně radikalismu tedy lze pozorovat onen „vzorec Malcolma X“: bezbožná první část života provázená sociální deviací a drobnou kriminalitou v ostrém rozporu s islámem následovaná razantním příklonem k náboženství a totální změnou životního stylu na prahu dospělosti. A v dnešním globalizovaném světě zmítaném rychlou modernizaci, mezinárodní migrací nebo rozpadem tradičních sociálních a hodnotových struktur, včetně soudržných vícegeneračních rodin může dokonce tento vzorec hrát rostoucí roli (asi patrně více v prostředí vykořeněných mladých muslimů žijících v západních společnostech). Pro většinu dospívající islámistické mládeže tento mechanismus však patrně neplatí. Počázejí totiž ponejvíce spíše ze soudržných, funkčních, zbožných rodin s výrazným duchovním vlivem otce ovlivňujícím náboženský vývoj svých potomků.⁵⁵ Své dětství a přinejmenším alespoň část dospívání prožívají pevně vkořenění ve stabilním, bezpečném, konzervativním prostředí neanonymních městských čtvrtí či vesnic s vysokou mírou sociální kontroly. Rozhodně nevykazují známky kdovíjak vysoké anomie, odcizení, marginalizace či psychických problémů. Krize identity se v jejich případě na prahu dospělosti projevuje jinak.

V době, kdy „berou rozum“, rozhlízejí se v životě a z pozice výchovou vštěpovaných náboženských hodnot kriticky pozorují svět, ve kterém žijí, si s vysokou pravděpodobností musejí uvědomit jistou společenskou schizofrenii. Rozpor mezi často velmi upřímně prožívanou vírou a jejími četnými náročnými předpisy na jedné straně a reálným každodenním životem plným kompromisů a pragmatických úступků těch samých lidí na straně druhé.

Rozpor mezi životem proroka Mohameda, jenž má sloužit jako ideál hodný nápodoby, a svým vlastním životem plným chyb, nevědomosti a polovičatostí. Rozpor mezi ideálními islámskými principy a způsobem, kterým je nedokonalá lidská společnost reálně organizována. Kontrast mezi zdicalizovaným muslimským společenstvím (*ummá*) z éry „zlatého věku“ (doba Proroka a prvních čtyř tzv. správně vedených chalífů) a současnou zkrompovanou společností řítící se do stavu novodobého barbarství (*džáhilija*).

Konverze mladých praktikujících muslimů k politickému islámu je tak v této situaci jen postupným uvědoměním si sociálního rozměru islámu a důsledným domýšlením jeho politicky relevantních implikací. Tedy těch jeho aspektů, na které tradiční apolitický islám rodičů neklade zdaleka takový důraz. Přitom v době krize identity spjaté s dospíváním je to právě islámské náboženství, k čemu se mohou díky základům získaným již rodinnou výchovou upnout a dále rozvíjet. Už jenom proto, že veškeré hlavní sekulární ideologie se mezitím stáčely dokonale zdiskreditovat a nic dostatečně přesvědčivého vyjma náboženství není po ruce. Jde ale na rozdíl od rodičů o islám reflektovaný, který se musí studovat, promýšlet a osvojovat, přičemž vyžaduje osobní angažmá, zodpovědnost a nasazení každého z věřících při jeho poznávání. Nikoliv tedy o islám, který je neproblematicky a s nesnesitelnou lehkostí, nedokonalou znalostí, samozřejmostí a spontaneitou mezigeneračně přebíráno jako součást nezpochybňované tradice dané komunity. Přitom impulz k takovému netradičnímu čtení islámského náboženství pochází z pozemského světa, přesněji ze způsobu „čtení současného stavu společnosti“ a jejich stále viditelnějších problémů.⁵⁶

O vlivu islamistů na mládež, jejichž rekrutační argumentace se často opírá o nakupení všem zjevných a těžko zpochybnitelných příkladů zkaženosti vezdejšího světa a do nebe volající korupce politiků v prvním kroku a o moralizující přesvědčování, že žádný slušný člověk to nemůže nechat jen tak a měl by v duchu islámu poctivě prosazovat ctnostné a potlačovat zavržené hodné, v kroku druhém, svědčí nečetné empirické studie. Na káhirské univerzitě (výzkum z roku 1988 provedla Samia al-Khasbah) zná naprostá většina studentů například název a cíle některé z islámistických organizací. Většina deklaruje, že islamisté berou v potaz zájmy mládeže (75 %) a sympatizují s nimi. Drtivá většina (82 %) studen-

tú se domnívá, že převládající snaha vlády eliminovat a potlačovat islamistické hnutí není správná věc, protože jde upřímně především o zlepšení egyptské společnosti.⁵⁷

Volný čas „arabské ulice“: Požehnání, nebo prokletí?

Saúdský student, který si říká Ahmad, na svém blogu Saudi Jeans (saudijeans.blogspot.com) frustrovaně píše (8. květen 2006): „Rijád je pro lidi, jako jsem já, peklem. Není tady co dělat a kam jít: žádná kina, divadla, kluby, parky. Nic. Segregace pohlaví je mimořádně přísná a většina lidí tady má za to, že je to islámské. Obávám se, že není. Ve skutečnosti je to škodlivé psychologicky i sociálně. Zákaz vstupu mladých mužů do nákupních center je pro ty kluky jenom výzvou. Takže proklouznout dovnitř a pokusit se sbalit nějakou holku se stalo něčím, čím se každý chlubí a je na to pyšný... Rijád je mrtvé město zevnitř a potřebovalo by trochu oživit. Teď už ale chci jenom jedno: dokončit studia a vypadnout.“⁵⁸

Spolu s dospíváním Blízký východ nově objevuje také volný čas této věkové skupiny, jev v masovém měřítku v regionu donedávna neznámý. Pro nepřehlédnutelný a zneklidňující fenomén nezařazených partiček mladíků bloumajících bez cíle po arabských ulicích a opírajících se na každém rohu o zed se již například v Alžírsku vžil termín „hitistes“ (ti, co se opírají o zed). Vznik⁵⁹ sféry volného času dostupného širokým masám s sebou přitom nesl nebezpečí politické destabilizace také v modernizující se Evropě 19. a počátku 20. století. V předmoderní Evropě s výjimkou úzké vrstvy aristokracie volný čas prakticky neexistoval. I doba, kdy se přímo nepracovalo, byla svým významem vesměs vázána na práci a fyzickou reprodukci společnosti (např. náboženské obřady, které mají přivolat déšť nebo úrodu).

Volný čas se tak stal produktem moderní industriální společnosti. Zejména postupného zkracování pracovního týdne (viz počátky industrializace, kdy pracovní den trval i 16 hodin), omezování dětské práce (viz zákonem stanované zvyšování věkové hranice pro vstup do práce), prodlužování průměrného věku a vznik penzijních systémů, ale právě také vynucené nezaměstnanosti proletariátu (viz Marxova „příruční armáda nezaměstnaných“). Určitým potenciálním a znovu diskutovaným nebezpe-

čím západních postindustriálních společností je ostatně i dnes.⁶⁰ Vždy totiž záleží na tom, zda jde o volný čas vynucený, ponížující a frustrující (například nechtěnou dlouhodobou nezaměstnaností) nebo naopak o čas chápáný jako vytoužená a zasloužená sféra regenerace, zábavy a odpočinku oddělená od práce či studia. Podobně velmi silně záleží, jakým způsobem je naplněn (konzum, sport, sociální patologie, přátelé, z hlediska režimu neškodné a bohulibé drobné občanské angažmá nebo naopak politické oponiční a antisystémové aktivity).⁶¹

Tak třeba pro mládež z dobré situovaných blízkovýchodních rodin přináší dospívání mnoho nových příležitostí, avšak pro potomky z chudších poměrů znamená spíše zdroj frustrací, utrpení a beznaděje z budoucnosti. Zatímco se egyptští teenagéri z nových obchodnických vrstev mohou prohánět v luxusních vozech, nosit značkové oblečení podle nejnovější módy a letní prázdniny trávit v přímořských letoviscích, většina jejich vrstevníků nemůže pomýšlet ani na tradiční a donedávna běžná očekávání týkající se pořízení vlastního bydlení a rodiny (viz dále podrobněji). Podobně „zlatá“ mládež z marocké Casablanky nebo libanonského Bejrútu může „pařit“ na diskotékách, randit, studovat na prestižních světových univerzitách a žít vlastně velmi podobně jako její vrstevníci z velkých evropských metropolí, zatímco většinu jejich generacních druhů po návratu ze studií čeká jen lopotná dřína na poli, ponížující shánění mizerně placené práce ve městě a nejčastěji nekonečné čekání na nějaký ten melouch v rizikové zóně šedé ekonomiky. Velmi nemilá je přitom situace, kdy je extrémní chudoba jedných bezprostředně konfrontována s novým, ostentativně předváděným, bohatstvím druhých.⁶²

Volný čas odrážející výrazně kulturní a sociální nerovnosti se tak stává oblastí kumulace třídních resentimentů: to, co je předmětem touhy a obdivu je zároveň cílem kritiky a odmítání, nemůže-li toho být dosaženo. Konzervativně orientované nižší a střední vrstvy se proto s oblibou domnívají, že vzorce trávení volného času u vrstev vyšších vedou ke hříchu, znuděnosti, alkoholismu a nevázanému sexuálnímu chování: „Oči zrozené z vásně noci (...) Hlas slunce po vodě z moře. Vášeň. Rozmarnost. Uspokojení. Sluneční žár. Bolest. Nuda. Odjezd. Čekání na zimu, která smyje hříchy léta. To je příběh každého léta v al-Agami.“ Jde o typicky hyperkritický a moralizující časopisecký popis egyptského týdeníku *Ruz al-Yusuf* ze života mladé „prostitutky“ na soukromé pláži pro

bohaté u Alexandrie vzniklé po neoliberálních reformách *infitah*. Ta má ostře kontrastovat se „spořádanou“ pláží pro široké vrstvy opodál, pro které je koupání v (tomtéž) moři jednoznačně rodinou záležitostí, dbá se na patřičné zahalení žen a dívek, přičemž západní plavky, cigarety nebo alkohol zde nemají místo.⁶³

Vysoký podíl mládeže v populaci, více či méně vynucený volný čas této početně i percentuálně expandující věkové skupiny a snaha o neutralizaci vzniklého politického potenciálu vede režimy nejpozději od devadesátých let 20. století k tomu, aby jako „na běžicím páse“ zakládaly specializovaná ministerstva mládeže a sportu (např. Palestinská samospráva v roce 1994, Egypt v roce 1998). Ty mají mládežníky apoliticky zaměstnat přepestrou nabídkou volnočasových programů a neškodně tak kanalizovat jejich energii. Podobnou funkci v některých zemích může plnit také legalizace donedávna zakazovaných nevládních neziskových organizací a dobrovolnických programů (vzdělávání, historie, rozvojové projekty), samozřejmě pouze těch s přísně apolitickým zaměřením, jež se nedopouštějí kritiky režimu a jakéhokoliv náznaku opoziční činnosti. Také ty dokáží účinně pohltit energii ambiciozních a agilních mladých lidí, kteří by se jinak měli tendenci realizovat na poli politiky. Například v Maroku legalizace do té doby nelegálního neziskového sektoru v roce 1999 přinesla boom nejrůznějších organizací, které mladé lidí a vysokoškoláky nejvíce zaměstnávají často právě v průběhu „politicky rizikových“ letních prázdnin. O důležitosti přisuzovaných režimy těmto ministerstvům svědčí také to, že posty jsou obsazovány vrcholnými figurami mocenské elity. Nejde tedy v žádném případě o „trafiky“ pro zasloužilé politiky na konci kariéry (např. syn Saddáma Husajna Udaí Hussajn v Iráku, předchozí funkce současného prezidenta Alžírska Boutefliky, v Egyptě Ali Disouqi, osobní mentor a poradce Gamala Mubáraka, jenž měl po svém otci nastoupit do prezidentského úřadu). Cílem režimů je také nadále dozorovat, kontrolovat, disciplinovat a „chránit“ mládež s pomocí branné povinnosti v armádě nebo ve státě spěšně zakládaných mládežnických a studentských organizacích. Státy zděšené rostoucími počty mladých bezprizorních lidí se tedy stylizují do pečující a ochraničelské role adoptivního Velkého otce. Snaží se nově alespoň tvářit tak, že jim na osudu mladých záleží.⁶⁴

Jejich jediný problém je však to, že v tomto směru těžkopádně a neefektivní státy „zaspaly“ za daleko aktivnějšími a flexibilněj-

šími islamisty a nástup masového rozvoje volného času nedokázaly zavčasu podchytit. Naproti tomu islamisté, jsouce v trvalém a bezprostředním kontaktu s „arabskou ulicí“, mají v oslovenování blízkovýchodní mládeže náskok mnoha let i celých desetiletí. Například v Egyptě Muslimské bratrstvo, ale i radikálnější militantní islamistické organizace (např. Gamá Islamíja) nebo napak zcela apolitické neformální skupiny kolem mešít, pro mládež organizují atraktivní víkendové výlety či letní dětské tábory nikoliv nepodobné táborům pionýrským (v případě Káhiry jde o ozdravný pobyt za městem s vysoko znečištěným vzduchem, návštěvy historických památek, koupání v moři a sportování na pláži kombinovaný s výkladem islámské víry a společnými modlitbami). Islamisté dále mladým lidem nabízejí i smysluplné vyplnění volného času v běžné pracovní dny po školním vyučování (např. školy Koránu, doučování, zájmové kroužky, sportování). Stát často této nabídce nedokáže konkurovat. Těžce nese ztrátu kontroly nad interpretací náboženství, a v obavách se pak uchyluje k represím, zatýkání a pomluovačným kampaním ve státě kontrolovaných médiích namířeným proti organizátorům i řadovým účastníkům.⁶⁵

Ztracená generace a kolabující trh práce

Osobní webové stránky a blogy nastupující generace egyptských Muslimských bratří ukazují, že mají tužby podobné snům mladých lidí na Západě – píší o svých rodinách, přátelích, oblíbených filmech či hudbě. Kromě náboženské víry však také zhusta diskutují o tématech jako nezaměstnanost, hospodářská situace, inflace nebo bytová krize, což nejsou zrovna typické náměty trápící evropské či americké teenagery.⁶⁶ Arabská mládež (ve věku 15–20 let) podle kvalitativně laděné podrobné sondy do jejich názorů uvádí dostupnost pracovních příležitostí jako suverénně nejboleštější pociťovaný problém (z celkem sedmi nabízených společenských problémů jako chudoba či politická participace uvedlo problém nezaměstnanosti celých 45 %, ostatní problémy následovaly až se značným odstupem). Více než polovina (51 %) mladých Arabů v souvislosti s hcperspektivností a bídňimi životními podmínkami uvedla touhu emigrovat do zahraničí, nejčastěji do západní Evropy, Spojených států nebo bohatších arabských zemí.⁶⁷

Frustrace nejpočetnější arabské generace ještě před propuknutím tuniské jasmínové revoluce vyjádřil a hutně shrnul mladičký rapper El Général (vlastním jménem Hamad bin Amora), čímž si vysloužil několikadenní žalářování na přímý příkaz prezidenta bin Alího a následné propuštění až po masových demonstracích mládeže svolaných na jeho podporu. V písni *Rais le Bled* (Prezidente, vaše země) se říká: „Můj prezident, vaše země je mrtvá, lidé jsou živí z odpadků, bída, kam se podíváš, mluvím za ty, kteří trpí, nemám strach, přestože vím, že si tím ublížím.“ Vyjadřuje intenzivní pocity celé „ztracené generace“ regionu Blízkého východu, proto ji do rotace s úspěchem nasadila i satelitní televize al-Džazíra a hrála se i v době egyptských demonstrací na náměstí Tahrír.⁶⁸

Nejdramatičtějším vyjádřením stupňujících se frustrací a beznaděje se však stala série protestních sebeupálení vesměs mladých mužů neschopných sehnat pro sebe a své blízké dostatečnou obživu. Jde o jev v regionu Blízkého východu dosud prakticky neznámý, o to víc pro všechny šokující (islám přísně zakazuje sebevraždu za jakýchkoliv okolnosti).⁶⁹ Nejznámějším se stal případ šestadvacetiletého Tunisana Mohameda Bouazízího, který od svých deseti let studoval a zároveň pracoval jako pouliční prodejce, aby uživil matku, nemocného nevlastního otce a své mladší sestry udržel co nejdéle ve školním vzdělávání. Ačkoliv chtěl studovat vysokou školu, v devatenácti musel z finančních důvodů vzdělávání opustit zcela (některá média chyběně uváděla, že byl vysokoškolák, ve skutečnosti měl pouze maturitu). Neúspěšně žádal o místo v armádě. Podobně dopadla i řada dalších žádostí o práci ve formálním ekonomickém sektoru. Každý den proto sebe a svou rodinu živil těžkou prací jako pouliční prodejce ovoce a zeleniny, vesměs nakoupeného za půjčené peníze. Pro tuto živnost však nejspíše neměl příslušné povolení. Pohyboval se tak stejně jako řada dalších v šedé ekonomice, pročež se stal terčem permanentní šikaný policie a úřadů, svévolných konfiskací zboží a pravidelných ruinujících žádostí o úplatky. Poslední takový konflikt s úplatnými policisty a arrogантními představiteli radnice skončil protestním sebeupálením mladého Mohameda 17. prosince 2010.⁷⁰ Vlna protestních sebeupálení inspirovaná tímto „mučedníkem“ se pak prohnala Alžírskem sužovaným rostoucími cenami potravin a nezaměstnaností, ale také Egyptem či Saúdskou Arábií.

Spíše než samotné vysoké počty či procentuální zastoupení nezařazené mládeže v blízkovýchodních společnostech hraje

větší politickou roli právě kombinace či kolize s dalšími faktory způsobenými nerovnoměrnou modernizací: nerostou jen počty mladých, ale také jejich vzdělání, aspirace a následně až příliš často i zklamání a frustrace z obtížně dosažitelné vysněné kariéry a sociálního vzestupu; početnímu nástupu mladých také zdaleka nestačí tempo výstavby nových a cenově dostupných bytů; neoliberální ekonomické reformy a rozpočtové škrtý dopadají výrazněji měrou na mladé generace než na ročníky starší; případně těžce našetřené úspory znehodnotí inflace ještě dříve, než stačí uzavřít sňatek; tempu početního růstu mladých generací dále nestačí ani růst nabídky všem dostupného kvalitního základního, středního a vysokoškolského vzdělávání; stejně tak tempu početního růstu mladého nestatačí o poznání pomalejší dynamika blízkovýchodních hospodářství; bolavou patou blízkovýchodních společností je především naprostá tragická situace na trhu práce, který neroste dostatečně rychle a nedokáže absorbovat příliv nových zájemců.⁷¹

Ačkoliv se vzdělávání svého času stalo skutečnou prioritou arabských zemí – rozpočty ministerstev školství ještě v devadesátých letech 20. století dostávaly běžně okolo 5,2 % HDP (oproti průměru 3,9 % v rozvojových zemích a 5,1 % v zemích OECD) –, mohutný rozvoj školství ani tak nestačí držet krok s tempem, kterým každoročně přibývají noví žáci a studenti. Ve všech zemích sice byla zavedena povinná školní docházka, vznikl systém veřejného školství a došlo k závratnému mezigeneračnímu poklesu negramotnosti. Třídy ve státních školách jsou však již dnes přeplňené k prasknutí a žalostně nízké platy učitelů od kantorské dráhy zaručeně odradí všechny alespoň trochu schopné uchazeče (např. v Egyptě podle některých údajů vystudovalo univerzitu 7 % učitelů, přes 90 % z nich vychodilo jen 9 let povinné docházky, vesměs s podprůměrnými výsledky).⁷²

Movitější městské rodiny proto stále častěji posílají své děti do daleko kvalitnějších škol soukromých, které dnes zažívají nebývalý rozkvět. To si však naprostá většina rodičů dovolit nemůže. Ve výsledku pak dochází k posilování a prohlubování sociálních nerovností, protože tito žáci dosahují lepších výsledků v celostátních testech (v řadě zemí regionu jsou zavedeny, často po vzoru Francie, centrálně zadávané a vyhodnocované testy pro žáky ve věku 14 až 15 let, den jejich zadávání se stává celonárodním dramatem nejen pro žáky, ale také pro jejich rodiny). Výsled-

ky testů jsou přitom vstupenkou na státem poměrně štědře dované univerzity. Jejich absolventi pak nalézají práci snáze než maturanti „produkovaní“ systémem nekvalitního a zmasověného veřejného školství. Jestliže v generaci rodičů či prarodičů představovalo absolvování střední školy záruku rychlého kariérního postupu, minimálně středostavovského statusu a relativního blahobytu, dnes to už rozhodně neplatí. Středoškoláci naopak často tvoří socio-ekonomicky vůbec nejzranitelnější skupinu na obrovsky přeplňeném pracovním trhu (podrobněji viz kapitola o vzdělávání).⁷³

Tab. 10 Nezaměstnanost podle makroregionů k roku 2005

Světový region	Míra nezaměstnanosti (v %)
Blízký východ (MENA)	13,2
subsaharská Afrika	9,7
Jižní Amerika	7,7
střední Evropa a SNS	9,7
východní Asie	3,8
jihovýchodní Asie	6,1
OECD	6,7

Pozn.: Jde o nejkonzervativnější a nejnižší odhadu nezaměstnanosti. Skutečná míra nezaměstnanosti bude patrně podstatně vyšší. Nejdé o nezaměstnanost mládeže, ale celé ekonomicky aktívnejší populace. Také si je zapotřebí uvědomit, že na rozdíl od zemí OECD v regionu MENA vůbec neexistuje státní podpora v nezaměstnanosti, takto vysoká nezaměstnanost je proto pro řadu společností katastrofou.

Zdroj dat: ILO (International Labour Organization), podle Richards - Waterbury 2008, s. 134.

Blízký východ trpí celosvětově největší nezaměstnaností, výrazně větší i ve srovnání se subsaharskou Afrikou, a zejména ve srovnání s dalšími chudšími regiony rozvojového světa (viz tabulka 10).⁷⁴ Jde o suverénně nejzávažnější politické téma regionu přispívající k politické nestabilitě a k nárustu islámského radikalismu. I v této již tak dosti bídné celkové situaci je právě postavení arabské, berberské, perské či turecké mládeže vůbec nejhorší. Mladí lidé jsou zde totiž na trhu práce nejzranitelnější. Ze všech regionů rozvojového světa totiž dnes Blízký východ čelí největšímu návalu mladých absolventů na trh práce. Míra jejich nezaměstnanosti se ve velkých městech běžně pohybuje na úrovni několika desítek procent, v některých čtvrtích pak i kolem 80 %. I když zde nyní dochází k nejrychlejší tvorbě nových pracovních míst na svě-

tě, roste nabídka nových pozic daleko pomaleji než rok od roku se zvyšující počty absolventů marně hledajících uplatnění. Propast mezi populačním růstem, množstvím ambiciozních jinochů se středoškolskými či vysokoškolskými diplomy aspirujícími na středostavovský status a možnostmi trhu práce je daleko větší než například v Mexiku, Indii či dalších rozvojových zemích, kde panuje obdobně výbušná situace. Oproti roku 1990 vstupuje na pracovní trh každoročně o 40 % (Tunisko) až 125 % (Sýrie) více nových uchazečů. Přitom jen pro udržení současné – už tak kriticky vysoké – nezaměstnanosti by musela ekonomika Blízkého východu produkovat nová místa čtyřnásobným tempem než ekonomika USA, což je samozřejmě představa na pomezí science fiction.⁷⁵

Kromě demografic jsou navíc ve hře stále více i hluboké socio-kulturní změny: Zrodila se zcela nová vrstva vzdělaných, „emancipovaných“, mladých žen. Ty nehdírají strávit celý svůj život jen rozením dětí, péčí o manžela a domácími pracemi jako jejich matky. Místo toho odhadují zástěry, studují střední a vysoké školy a derou se plně očekávání na pracovní trh. Například ve Spojených arabských emirátech dnes již vysokou školu studuje dokonce více dívek než mladých mužů (podobně je tomu také v Kuvajtu, Bahrajnu nebo Íránu). Jestliže zde ještě v roce 1980 pracovalo jen 5,3 % žen, v roce 1990 to již bylo 16,3 %, a na konci tisíciletí dokonce celých 40 %. Zaměstnavatelé ženám-matkám vstřícně přizpůsobují nebo zkracují pracovní dobu, aby mohly snáze kloubit své rodinné i pracovní povinnosti. Navíc na rozdíl od Západu za tutéž práci dostávají stejný plat jako muži.⁷⁶ V Turecku se sice snížil podíl žen legálně zaměstnaných na formálním a oficiálně evidovaném trhu práce, 80 % matek ale v sociologických výzkumech udává „chci, aby se moje dcera měla lépe než já, a bez studia to nejde“. Ve společnosti středních a vyšších tureckých vrstev jsou navíc již dnes mezi ženami naprostě běžné velmi prestižní profese (ženy tvoří 28 % tureckých právníků a soudců, 54 % lékařů, 45 % bankéřů a finančních analytiků včetně těch nejvyšších pozic v bankovním sektoru). Velmi rozšířenou ženskou profesí je také učitelské povolání, přičemž takovéto – po ekonomické stránce „emancipované“ – ženy pak slouží jako vzory svým žákyním a studentkám a formou „skrytého kurikula“ jim sdělují jasné poselství o tom, že místo ženy nemusí být nutně pouze ve sféře domácnosti.⁷⁷ Také v Íránu narostlo po islámské revoluci (1979) raketovým tempem vzdělání žen, čímž vzrostl i jejich hlad

po profesním uplatnění a kariérní seberrealizaci. Ženy jsou navíc v prostředí městských středních vrstev často nuceny k ekonomické emancipaci a ke vstupu na trh práce prostě proto, že manžel již z důvodů hospodářské stagnace není schopen udržet rodinu na stejném životním úrovni. K podobným tlakům došlo i v chudších arabských zemích, kterým byly v devadesátých letech 20. století Světovou bankou nařízeny neoliberální ekonomické reformy, což zhoršilo ekonomickou situaci rodin nižších a středních vrstev.⁷⁸

Dopad tohoto nového sociálně-kulturního trendu na raketový růst nezaměstnanosti mládeže přitom v brzké budoucnosti dokonce převáží nad vlivem prostého početního demografického růstu. Kombinovaným výsledkem obou procesů je však již dnes zahlcení pracovního trhu a rapidně rostoucí nezaměstnanost mládeže a absolventů. Nabídka volné pracovní síly vysoko převyšuje poptávku po pracovní síle ze strany zaměstnavatelů. Nezaměstnanost je na Blízkém východě především záležitostí mladých lidí. Naprostou většinu z nich tvoří právě mládež a absolventi škol, což je univerzální fenomén pozorovaný po celém světě. V regionu MENA jde však o skutečný extrém, nezaměstnanost mládeže je zde suverénně nejvyšší na světě (nezaměstnanost mládeže kolem roku 2007 činila podle oficiálních údajů přes 25 %, ve skutečnosti bude patrně ještě podstatně vyšší). Více než polovinu nezaměstnaných v blízkovýchodních zemích tvoří lidé mladší 25 let (v Sýrii dokonce 75 %). Například v Maroku představuje nezaměstnanost ve městech přes 20 %, nezaměstnanost městské mládeže je však oficiálně 36 %. Absolvent vysoké školy na svou první práci podle státních statistik v průměru čeká téměř tři roky. V Íránu čelí mladí lidé (15–24 let) čtyřnásobné nezaměstnanosti oproti lidem starším 30 let. V Egyptě dokonce trpí mládež sedmkrát vyšší nezaměstnaností než Egypťané starší 30 let. Tato situace nedává příliš dobrý základ pro start do života. Od roku 1996 tak na blízkovýchodním pracovním trhu každoročně přibývá přes půl milionu nezaměstnaných.⁷⁹ V příštích dvaceti letech pak v regionu dle střízlivých odhadů přibude 50 milionů mladých nezaměstnaných se solidním vzděláním a nenaplněnými kariérními ambicemi. Budou sítí migrační tlaky (Západ, Záliv), ale také tlaky na změnu režimů.⁸⁰

Tab. 11 Nezaměstnanost mládeže ve věku 15–24 let v zemích MENA⁸¹

Země (rok šetření)	Míra nezaměstnanosti mládeže (v %)	Podíl na celkové nezaměstnanosti (v %)
Alžírsko (1990)	38,7	66,0
Bahrajn (1995)	12,6	75,4
Egypt (1995)	34,4	68,4
Libanon (1997)	28,6 resp. 17,8 (20–24 let)	-
Maroko (1999)	38,2	39,5
Palestina (1999)	-	42,4
Katar (1997)	-	44,6
Sýrie (1998)	-	73,2

Zdroj: Arab Human Development Report 2002.

Vše je dále neskonale komplikováno duálním charakterem blízkovýchodního trhu práce. Stále větší množství mladých lidí v regionu zastává pozice, které ani zdaleka neodpovídají dosaženému vzdělání a nezabezpečují příjem nutný k pokrytí těch nejzákladnějších životních potřeb, natož k založení rodiny. Formální pracovní trh je dosud jednoznačným vysněným cílem mladých absolventů středních a vysokých škol. Dobře placená a velmi bezpečná pracovní místa prakticky s jistotou celoživotního zaměstnání nabízí veřejný sektor ve státní byrokraci nebo ve státem vlastněných průmyslových či těžebních podnicích. Navíc jde o místa společensky ceněná a prestižní. Právě sem donedávna bez problémů proudila většina mladých absolventů (dodnes to platí o některých bohatších státech Zálivu těžících ropu). Dnes však již veřejný sektor není schopen nekonečné zástupy mladých nadále absorbovat. Jeho další expanze a přezaměstnanost se z ekonomických důvodů ukázala jako trvale neudržitelná, pročež byla často cílem neoliberálně laděných reforem a úsporných rozpočtových škrtů. Ilustrací budiž banální výměna skla ve vitríně káhirského muzea v roce 2010, kterou současně provádělo deset zaměstnanců, zatímco vůdečnou výměnu prováděly dva lidé.⁸²

Příliš mnoho šancí nenabízí ani slíška soukromé formální ekonomiky, která na arabském Blízkém východě představuje nejménší segment pracovního trhu. Vesměs tak mladí lidé namísto plnění svého blízkovýchodního snu končí v neformální ekonomice, která poskytuje zhruba 40 % (Sýrie) až 55 % (Egypt) pracovních míst

mimo zemědělství (a vytváří pětinu až třetinu hrubého domácího produktu blízkovýchodních zemí). Jde totiž o nejrychleji expandující segment trhu práce; zatímco například v Egyptě ještě v roce 1970 vytvářel 20 % všech nových pracovních míst, po ekonomických reformách z konce 20. století to již bylo 60 % nových pracovních příležitostí. Mládež zde poté balancuje na hranici illegality neregistrované a nezdaněné šedé ekonomiky vyznačující se výrazně podprůměrnými příjmy, nízkou kvalifikací pracovních pozic, prakticky nulovou šancí na nějakou kariéru, absencí sociálního pojištění a jakéhokoliv jiného zajištění, vysokou fluktuací, sezonností a nejistotou pracovních příležitostí (jedná se o nekvalifikované manuální práce či řemesla, sběr odpadků nebo pouliční prodej nejrůznějšího zboží či služeb). To vše samozřejmě naprostě neodpovídá představám současných mladých vzdělaných lidí a přispívá k jejich deziluzi.⁸³

Jistý mladý obyvatel Alžíru tak v předevečer občanské války v devadesátých letech 20. století situaci svou a svých vrstevníků popsal následovně: „Máte pouze čtyři možnosti: můžete zůstat nezaměstnaní a v celibátu, protože bez pracovního místa nikdy nezaložíte rodinu a nesezenete bydlení; můžete pracovat na rozbujelem černém trhu a riskovat zatčení policií; můžete se pokusit emigravit do Evropy a zaměstnat ulice Paříže nebo Marseille; nebo se můžete přidat k Frontě islámské spásy a hlasovat tak pro islám.“⁸⁴ Od té doby se zoufalá situace mladých lidí v celém regionu dále prohloubila a vyhrotila. Natolik, že výrazně přispěla k celo-regionálnímu výbuchu souhrnně nazývanému arabské bouře či arabské jaro. Do jeho čela se postavili právě mladí lidé z „knokautované generace“, přičemž jedním z hlavních témat protestů proti režimům od Maroka přes Egypt až po Sýrii a Jemen byla tíživá situace mladých lidí spjatá s velmi neradostnými poměry na trhu práce.

Opoziční islamismus slibující zoufalé mládeži řešení a naději (obecně známo: „Islám je řešení“) je v této konstelaci podle některých autorů přitažlivý také proto, že má často tendenci vidět místo ženy v domácnosti a při výchově dětí, zatímco muž je chápán jako hlavní životitel rodiny. Obsesce „ženskou otázkou“ je tak pro politický islám typická proto, že kromě populačního růstu se stává hlavním důvodem přetlaku na pracovním trhu právě racionální vstup mladých, ambiciozních a dobře vzdělaných žen, které zde konkuruji svým mužským vrstevníkům. Islamisty zdůrazňovaná povinnost muže žít rodinu je ostatně podle průzkumů stále atraktivní i pro některé ženy.⁸⁵ Jak varují například íránskí

islamisté: „Ženy zde chtějí vše ovládnout“, přičemž podobné hlasy z důvodu tragické situace na trhu práce již dlouho rezonují také v arabských zemích nebo Turecku.⁸⁶

Nicméně jiní autoři poukazují na skutečnost, že ženy sympatisují s islamisty úplně stejně často jako muži. Muslimské bratrstvo, palestinský Hamás či libanonský Hizballáh ve svém boji s nepřáteli a v odporu k sekulárnímu pojednání politiky pravidelně mobilizují jak muže, tak také ženy, ačkoliv přitom zdáleka nezdůrazňují revoluční emancipační odkaz islámu, Proroka a jeho manželek a deec tak důrazně, jak by mohli.⁸⁷ Ženy mají podle názoru hlavního proudu hnutí studovat, bojovat, participovat ve veřejné sféře a přinejmenším až do svatby také bez problémů pracovat mimo domov. To vše je v nejlepším pořádku, jsou-li náležitě zahalené.⁸⁸ Šátek a příslušný muslimský oděv přitom slouží daleko spíše jako prostředek umožňující takovýto svobodný pohyb a intenzivní angažmá v moderní společnosti, nikoliv jako středověký nástroj podřízenosti žen, kontroly jejich sexuality a zotročení.⁸⁹

Islamisté jsou dále přitažliví z toho důvodu, že Muslimské bratrstvo či lokální islamská společenství organizovaná kolem mešit mladým vysokoškolákům často poskytuje pracovní příležitosti v rámci svých charitativních organizací (lékaři, učitelé, islámské bankovnictví). Islamisté také získávají body tím, že regulují vztahy v rizikové neformální šedé ekonomice. Zde zpravidla extrémně zranitelní pracovníci nemají žádného dovolání u odborů, profesních organizací, soudů, policie či státu, jenž největší sektor trhu práce v lepším případě ignoruje a v horším kriminalizuje. Islamisté v této souvislosti například vymáhají spravedlivé plnění závazků plynoucích z ekonomických transakcí probíhajících mimo právní řád státu a sankcionují případné přestupníky. Bezúročné islámské bankovnictví také nabízí úvěry i těm drobným prodejcům či řemeslníkům, kterým by státní či soukromé banky půjčku nikdy neposkytly.⁹⁰

Demografická marginalizace a zplnomocnění bezvýznamných jinochů

Ale nejenže si oproti svým rodičům či prarodičům nastupující generace aspirující na středostavovský status nepolepší, pokud jde o realizaci nově vzniklých a opravdě moderních tužeb, dokonce si i pohorší v případě aspirací veskrze tradičních, konvenčních a do-

nedávna zcela běžně dosažitelných. Blízkovýchodní mládež totiž nezůstává jen ekonomická stagnace a krize na trhu práce, ale také krize na sňatkovém trhu.

Jestliže u nás platí „bez práce nejsou koláč“, na Blízkém východě spíše „bez práce není rodina, děti, společenský status a sex“. Od rodiny a dětí se v regionu jednoznačně odvíjí společenské postavení a prestiž jedince, svatba je pak chápána jako jasné a nutné předěl mezi dětstvím a dospělostí. Jak již ale bylo naznačeno, Blízký východ v důsledku růstu doby vzdělávání, demografických změn a neradostným poměrů na trhu práce poprvé v historii objevuje dospívání. To představuje nejen „přirozenou“ biologickou životní etapu spjatou se sexuální zralostí, ale daleko více také relativně tvárnou sociální a kulturní kategorii. Dříve bylo vyhrazeno maximálně vyšším vrstvám, dnes se „demokratizovalo“ a jde o naprostě masový jev pronikající i do nižších vrstev a do venkovských oblastí. Masa „mládežníků“ nacházejících se v pasti kdesi mezi dětstvím a dospělostí závratně narůstá, přitom arabština pro tuto životní fázi podle některých autorů ještě nemá ani adekvátní označení (viz výše). Mládeži z dobře situovaných rodin dospívání přináší mnoho nových příležitostí, ale potomkům z chudších poměrů spíše frustrace, utrpení a obavy z budoucnosti. Nemilá je zde zároveň situace, kdy je extrémní chudoba jedných bezprostředně konfrontována s novým, ostentativně předváděným, bohatstvím a jakoby neomezenými možnostmi druhých.⁹¹

Marginalizace⁹² tedy není dána jen socioekonomicky, ale i faktory demografickými.⁹³ Není proto náhodou, že většina islámských militantů jsou teenageři. Situace je obdobná i u dalších radikálních náboženských hnutí v rozvojových zemích (hnutí buddhistických, hinduistických, sikhských), nejde tedy zdaleka pouze o záležitost islámu. Dospívání totiž představuje citlivé období zejména v konzervativních společnostech s vysokou hodnotou rodiny, s jednoznačným pozitivním a jasně definovaným sociálním statusem dětí a dospělých, avšak s neujasněným společenským postavením mládeže. Dnes není takovým problémem v liberálnějších západních společnostech, kde se v posledních dekádách podobně rychle zvýšilo množství mladých lidí, kteří před založením vlastní rodiny nekonečně dlouho studují, cestují, experimentují s různými životními styly, budují kariéry a často se ještě ani jako zralí třicátnici nehrnují do sňatku a žijí s rodiči nebo jako singles. Odkládání sňatků je však v jejich případě spíše věc osobní

volby, přičemž nejde o zásadní společenské stigma, spíše až o jakousi nově ustavovanou sociální normu. Naopak od vlastní rodiny se v konzervativních společnostech jednoznačně odvíjí sociální status dospělého jedince, svatba je chápána jako klíčový přechodový rituál z dětství do dospělosti. Jde o jisté měřítko životního úspěchu a životní cíl většiny mladých lidí.⁹⁴ Zdejší všudypřítomní mladíci již zdaleka nejsou dětmi. Sami ale ještě děti a vlastní rodiny nemají, takže nemají od čeho odvozovat svou prestiž, hrドost a společenské postavení. Období mezi dosažením sexuální zralosti a uzavřením sňatku se v případě rostoucího množství mladých lidí neustále prodlužuje. Od toho se odvíjí jejich nejistý sociální status a potenciálně narušené sebepojetí. Sami sebe pak mohou chápát jako neúspěšné, stejně tak se na ně může s jistou nevolí divat konzervativně založené okolí.

Vynucené odkládání sňatků se na Blízkém východě dle alarmujících odhadů amerického Brookings Institute (z roku 2007) týká přinejmenším poloviny mladých mužů ve věku 25 až 29 let. Data egyptského sčítání lidu (z roku 2006) zase ukazují, že je v tomto věku svobodných celých 5,7 milionu mladých Egyptanů, zatímco v generaci rodičů a prarodičů byli již prakticky všichni v tomto věku dávno šezdáni. V současném intenzivně diskutovaném egyptském bestselleru *Chci se vdát* (Ayiza Atgawwiz; kniha již byla převedena do neméně úspěšného televizního seriálu a přeložena do řady jazyků) dokonce vysokoškolsky vzdělaná farmaceutka a blogerka Ghada Abdel Aal uvádí, že v samotném Egyptě dnes žije kolem 15 milionů svobodných vdavekchrívých žen ve věku 25 až 35 let, zatímco jiné údaje naopak hovoří o podstatně nižších číslech mladých lidí lapených v pasti kdesi mezi dětstvím a dospělostí. Daleko zřetelnější než skutečný a přesný rozsah sňatkové krize jsou ale její příčiny a negativní dopady.⁹⁵

Sňatková krize je způsobena neustálým prodlužováním doby studia a snahou dosáhnout co nejvyššího vzdělání. Jde o to, co nejlépe se připravit na pracovní kariéru, která zajistí dobrý příjem a vytoužený středostavovský status. Dalším faktorem je nekonečné hledání vytoužené pracovní pozice, která by odpovídala poměrně vysokým aspiracím středoškolsky či vysokoškolsky vzdělaných absolventů. V případě, že se to menší z nich podaří, následuje budování kariéry, která pohlíží veškerý čas a energii mladého člověka. Dalším problémem je tradičně velmi nákladná svatba spojená s velmi početným zástupem hostů z řad rozvětveného příbu-

zenstva, lokální komunity a přátel. Svatební hostina může trvat i několik dní, vždy se také očekává nákladný dar, šperky a vysoká finanční hotovost nevěstě (ta ji má teoreticky doživotně zajistit v případě rozvodu). Jestliž taková tradiční svatba představovala mnohdy největší investici v životě rodičů ženicha, dnes se dále vše komplikuje trendem směřujícím k extravagantním a nákladným hostinám, a zejména přemrštěnými finančními požadavky nevěsty a jejích rodičů. To vše v situaci stagnující ekonomiky, vysoké inflace znehodnocující nastřádané úspory na svatbu a start mladého páru do života a v poměrech stupňující se bytové krize, kdy je pro novomanžele téměř nemožné nalézt finančně dostupné bydlení (problém je také pronájem prostor pro samotnou svatbu). Nejnovějším trendem je rostoucí odpor mladých lidí k rodiči domluvaným sňatkům na základě pouhé povrchní obeznámenosti obou partnerů a nová tendence mladých žen dlouho odmítat nápadný, když si myslí, že se k sobě nchodí.⁹⁶

K ekonomické frustraci a nenaplněným konzumním, kariérním a rodinným očekáváním mladých lidí v konzervativních společnostech striktně zapovídajících veškeré předmanželské a mimomanželské sexuální styky přistupují také frustrace sexuální.⁹⁷ V téchto zemích navíc není dostatečně rozvinuta ani kultura mládeže (viz výše), možnosti smysluplného a společensky respektovaného trávení vynuceného volného času jsou omezené.⁹⁸ Především militantní náboženská hnutí v takto vyhrocené situaci vítají svobodné a bezprizorní mládence s otevřenou náručí. A mohou jim leccos atraktivního nabídnout. Namísto seberealizace v profesním, rodinném, partnerském či volnočasovém životě, třeba pocit moci. Militanti totiž velmi záhy zjistí, že pácháním násilí získávají vliv na společenské události, někdy dokonce tak výrazný, až jím jsou sami zaskočeni. Najednou se z nich stávají aktéři svým významem srovnatelní s úhlavními soupeři: orgány sekulárního státu, policií či armádou. Dochází tak k *psychologickému zplnomocnění marginálů*.⁹⁹ V podobném smyslu teroristy zplnomocňuje, povzbuzuje, utvrzuje, a často dokonce až „příjemně“ překvapuje mediální zájem a rozruch týkající se jejich činů a aktivit.¹⁰⁰

Kromě toho však dochází k neméně významnému *zplnomocnění symbolickému*. Společně sdílená idea kosmické války nepřispívá jen k upevnění soudržnosti militantní skupiny, ale sama se stává zdrojem sebeúcty a kladného sebehodnocení nespokojených, frustrovaných a různými životními situacemi ponižovaných jedin-

ců. Ti se díky ní mohou cítit jako skuteční vojáci účastníci se toho nejzásadnějšího historického i metafyzického střetu. V něm bojují na té správné straně barikády, aby hájili pravdu, dobro a Boha proti postupujícím silám lži, temna a dásbla ve všech rafinovaných podobách, jež na sebe bere (např. sekulární vláda a její představitelé anebo politická rozhodnutí). Zároveň také domněle pokračují v legendárních historických bitvách vedených slavnými příslušníky a „mučedníky“ vlastní náboženské tradice v minulosti. Čímž se staví na jejich úroveň, chápou se jako jejich neméně slavní a významní pokračovatelé a následovníci. Mají tak šanci změnit dosavadní směřování dějin – ale také vlastních zmatečných a neurovnanych životů. Daleko důležitější než výsledek aktu násilí je potom z hlediska „pěšáků“ samotná účast na akcích. Dává možnost být konečně v něčem výjimečný, důležitý, vykročit z sedého průměru, podniknout něco významného, být součástí něčeho většího a smysluplného. Tako výrazně symbolické zplnomocnění silně ukotvené nejen v historii a vizi lepších zítřků, ale právě také v transcendentnu přesahujícím pozemský svět, sekulární hnutí nabídnout nemohou.¹⁰¹

Náboženská militantní hnutí sociálním a demografickým marginálům nabízejí také jakousi náhradní rodinu či náhradní domov. Přitom v rámci společenství bojovníků mladým lidem poskytují tolik hledaný pocit sounáležitosti, úspěchu a uznání. Svatky mezi muži se zvláště v konzervativních společnostech, kde se nenosí nemanželská přátelství s jedinci opačného pohlaví, zpravidla vyvinou velmi silně. V sociální a emoční rovině jde až o jakýsi ekvivalent rodiny či manželského vztahu. Vysoká sociální koheze, solidarita skupiny a pocit „bratrství“ se při akcích projevuje zvýšenou statečností a hrdinstvím. Výsledkem je „sociální zplnomocnění“ marginálů. Důležitý je zde ale také – ať již skutečný či předpokládaný – souhlas rodiny, sociální či etnické skupiny a širší komunity, ze které se militanti rekrutují a v jejímž zájmu se cítí jednat. I ten přispívá k sociálnímu zplnomocnění teroristů, při akcích je motivuje a pohání vpřed.¹⁰² Svou roli konečně hraje i genderové zplnomocnění. Na rozdíl od sekulárního terorismu v náboženském terorismu ženy příliš nefigurují. Těmto organizacím je společný postoj „radikálního patriarchalismu“. Role muže je ve veřejné sféře, role ženy oproti tomu v domácnosti. Ženy mají muže obdivovat a vzhlížet k nim, muži ženám dominují. I zde militanti čerpají pozitivní sebehodnocení.¹⁰³

Demografická marginalizace byla dlouho vykládána jednostranně pouze z pohledu mladých mužů. Ti byli chápáni jako její hlavní oběť, přičemž pohled dospívajících žen se naopak ignoroval. Mladé svobodné ženy bez vlastních dětí a rodiny jsou přitom ve skutečnosti společensky stigmatizovány ještě daleko více než bezprizorní mladíci. Jedinou myslitelnou společenskou normou a uznávanou sociální rolí je v jejich případě svatba, rodina a výchova dětí. To je přesně to, co od nich okolí očekává především a co nejvíce oceňuje, přičemž ale jde také o zvnitřnělý a internalizovaný zdroj kladného sebepojetí samotných mladých Arabek, Peršanek nebo Turkyň. Bez manžela, rodiny a dětí jsou naopak ničím.

Stejně tak je v případě dospívajících žen předmanželský sexuální život ještě nepřípustnější než v případě jejich mužských vystavníků, u kterých ho lze tolerovat jako určitý projev „fajerství“ nebo „mužnosti“. Od „čistoty“ ženských členů rodiny, a především panenství dcer se odvíjí čest a pověst celé rodiny. Dccry si takto také musejí udržovat alespoň nějaké šance na sňatkovém trhu. Přijdou-li o pověst, jejich šance na svatbu a vlastní rodinu se nevratně zcela minimalizují. S tím souvisí i takové trendy jako boom plastické chirurgie, jež se v některých zemích regionu stále více specializuje na diskrétní sešívání panenské blány mladých nevěst nebo tendenze nosit šátek a cudně se zahalovat ve snaze demonstrovat svou čistotu, a zvýšit tak hodnotu na přetíženém sňatkovém trhu.

Celkově lze situaci nové generace blízkovýchodních žen popsat jako newyorské hrdinky amerického seriálu *Sex ve městě* – jen bez toho sexu. Také v jejich případě jde o mladé, sebevědomé a velmi dobře vzdělané ženy, které usilují nejen o kariéru, ale také velmi intenzivně touží po muži svých snů, se kterým si přejí založit rodinu a štastně vychovávat děti. Zároveň však stále více trvají i na tom, že by je měla společnost respektovat, uznávat a akceptovat i pokud snad nakonec zůstanou svobodné a bezdětné. Právě to se pro řadu blízkovýchodních svobodných třicátnic stává stále hrozivější a pravděpodobnou eventualitou.¹⁰⁴

Islamisté přitom těží z dramatické situace na sňatkovém trhu podobně významně jako z výbušné situace na trhu práce. Sňatková krize a vynucené odkládání vstupu do manželství představuje předně jednu z obecných platforem, na které se vede celospolečenská diskuze o míře impotence a neúspěšnosti sekulární státní moci. Ta v lepším případě neumí tíživé problémy mladé generace účinně řešit, v případě horším sleduje jen své úzké korupční zájmy

a nejpočetnější generaci a její zájmy naopak naprostě ignoruje. Do popředí kriticky laděných diskuzí nespokojené veřejnosti se v této souvislosti dostávají také další potenciálně výbušná téma blízká islamistickému hnutí, jako jsou negativní dopady privatizace nebo šíření materialismu, konzumerismu a posedlosti kariérou u mládeže.

Islamisté dále v rámci své občanské společnosti a charitativních aktivit mladým novomanželům do začátků poskytuji bezúročné půjčky nebo organizují a spolufinancují hromadné svatby vícero párů, čímž díky úsporám z rozsahu napomáhají snižování jejich finanční náročnosti. Brojí také proti zaběhlé blízkovýchodní tradici nákladných svatebních hostin a luxusních svatebních darů, když v rámci svého „vynálezání tradice“ naopak s odkazy na zidealizované počátky islámu zdůrazňují morálně správnější neokázalost a skromnost. V některých případech dokonce hnutí přímo slouží jako jakási „seznamka“ zprostředkovávající a zajišťující životní partnery svým členům. Příkladem může být egyptské hnutí Takfir wa'l Hidžra výjimečně svým silně komunitním charakterem a mimořádně vysokým zastoupením žen rekrutovaným jako potenciální manželky pro mužské členy hnutí.¹⁰⁵

Generační odcizení mocenské elity: Staré kádry proti mladým populacím

Zatímco je 70 % Saúdských Arabů mladších 30 let a mediánový věk populace činí pouhých 19 let, průměrný věk saúdskoarabských ministrů je 65 let. Aby toho nebylo málo, současnemu stárnoucímu králi je 87 let a nahradit by ho měl buď „mladší“ korunní princ Sultán, který ve svých 83 letech pravděpodobně trpí Alzheimrovou chorobou, nebo o něco více svěží sedmasedmdesátnáctý princ Nadžev pro změnu sužovaný silnou cukrovkou a osteoporózou. Extrémním příkladem jsou někteří další starší princové, kteří ve svých ministerských nebo guvernérských křeslech v provincích zůstávají na dlouhá desetiletí (například guvernér Severního pohraničí zde vládne nepřetržitě od roku 1956). Jestliže 40 % saúdskoarabské mládeže hledá marně práci a skoro polovina těch šťastnějších, kdo práci přeci jenom má, na výplatní pásce najde méně než 3000 riálů (asi 830 dolarů), každý z armády princů patřících ke královské rodině (jejich počet se odhaduje na sedm až

osm tisíc) dostává měsíční apanáž od několika tisíc po čtvrt milionů amerických dolarů.¹⁰⁶

Tab. 12 Dlouhověkost arabských režimů (členské státy Ligy arabských států)

Země	Hlava státu	Nástup k moci	Předchůdce nejdéle u moci	Doba vlády
Alžírsko	Abdelaziz Bouteflika	1999	Chadli Bendjedid	1979-1992
Bahrajn	Hámid ibn Ísa al-Chalifa	1999	Ísa ibn Salman al-Chalifa	1961-1999
Komorské ostrovy	Ahmed Sambi	2006	Ahmed Abdallah	1978-1989
Džibutsko	Ismail Omar Guelleh	1999	Hassan Gouled Aptidon	1977-1999
Egypt	Husní Mubárik	1981	Gamál Násir	1956-1970
Irák	Núrfí Málikí	2006	Saddám Husajn	1973-2003
Jordánsko	Abdalláh II.	1999	Husajn I.	1952-1999
Kuvajt	Sabah al-Ahmad al Sabah	2006	Jaber III. al-Ahmad al-Sabah	1977-2006
Libanon	Nádžíb Míkáti	2011	Rafík Harírí	1992-1998/2000-2004
Lybie	Muammar Kaddáfí	1969	Idris I.	1951-1969
Mauritánie	Mohamed Ould Abdel Aziz	2009	Maaouya Sid'Ahmed Taya	1984-1992
Maroko	Mohamed VI.	1999	Hassan II.	1961-1999
Omán	Sultán Kábús bin Saíd	1970	Sultán Saíd bin Tajmúr	1932-1970
Palestina	Mahmúd Abbás	2005	Jásir Arafat (1969) 1989-2004	
Katar	Hamád Ibn Chalífa al-Sání	1995	Ibn Hamád as-Sání	1972-1995

Země	Hlava státu	Nástup k moci	Předchůdce nejdéle u moci	Doba vlády
Saúdská Arábie	Král Abdalláh	2005	Král Fahd	1982-2005
Somálsko	Šejk Šaríf Ahmed	2009	Mohamed Siad Barre	1969-1991
Súdán	Umar al-Bašír	1989	Džafar Nimeiry	1969-1985
Sýrie	Bašár al-Asad	2000	Háfiz al-Asad	1971-2000
Tunisko	Zin Abidín bin Alí	1987	Habíb Burgiba	1957-1987
Spojené arabské emiráty	Chalífa ibn Saíd al-Nahaján	2004	Sáíd ibn Sultán al-Nahaján	1971-2004
Jemen	Ali Abdulláh Salih	1978	Abdul Rahman al-Iryani	1967-1974

Vlády v regionu se tedy mladým lidem neodcizují jen proto, že nevzešly z demokratických voleb a neumí řešit jejich problémy, dělí je i propast rozdílné generační zkušenosti. Zatímco na Západě, v bývalém Sovětském svazu či v Japonsku mají političtí vůdci stejnou generační zkušenosť s naprostou většinou populací, kterým vládnou, na Blízkém východě vládnou stárnoucí autoritáři extrémně mladým populacím.¹⁰⁷

Rodiče a prarodiče mají sklon autoritářům fandit, jsou také ochotnější zamhouřit oči nad jejich korupčními praktikami a neúspěchy. Čerpali totiž benefity z nově vytvářených pracovních míst po získání nezávislosti, z tehdy prováděných reforem a zavádění či znárodněování majetku kolonialistů. Mají s nimi také stejnou generační zkušenosť, pamatují si na slavnější začátky jejich éry, případně dokonce na to, jak se vyznamenaly v hrdinném boji za nezávislost. Takových lidí je ale v regionu stále méně. Pro extrémně mladou většinu populace však jde o dávno zašlou minulost, která je tváří v tvář problémům dneška jen stěží oslní. Na rozdíl od rodičů jsou proto ochotnější naslouchat opozičním islamistům. Ti jsou totiž mladým lidem na rozdíl od stárnoucích diktátorů generačně bližší, přičemž „staré struktury“ také permanentně a srozumitelným jazykem kritizují a projevují zájem

o tráble mladých lidí.¹⁰⁸ Generační propast se projevuje také stále větší neschopností mocenské elity naslouchat, pochopit a adekvátně komunikovat s většinou vlastního obyvatelstva. Nové generace již nejsou zvědavé na povýšený, přehlíživý, direktivní a arrogantní komunikační styl vlády po desetiletí s úspěchem provozovaný z autoritativní pozice moci, peněz a věku. Stárnoucí diktátoři neumějí – nebo ani nechtějí – mluvit a reagovat jazykem, který by mohl zaujmout nespokojenou mládež, nesnaží se ani předstírat, že mladým naslouchají, respektují je a že je jejich problémy zajímají.¹⁰⁹

Toto extrémní generační rozštěpení se začalo pozvolna stírat až v závěru devadesátých let 20. století, kdy došlo po mnoha desetiletích ke generační obměně mocenské elity alespoň některých zemí (Jordánsko, Maroko, Sýrie, Palestina). Ta je však i nadále ve svém celku „arabské ulici“ generačně značně vzdálená. Vesměs totiž i v tom nejlepším případě došlo spíše jen k personálním obměnám na vrcholku mocenské pyramidy, nikoliv v rámci celé mocensko-ekonomickej elity, která je nadále generačně velmi uzavřená a rigidní.¹¹⁰ Nelze si nevšimnout, že k nejsilnější destabilizaci v průběhu arabského jara z roku 2011 došlo nejprve právě v těch zemích, kde mladým populacím vládl již velmi dlouhou dobu stárnoucí diktátor a jeho klika (Tunisko od roku 1987, Egypt od roku 1981, Jemen od roku 1978 a Libye dokonce od roku 1969, viz tabulka 12). Tato situace¹¹¹ vzdáleně připomíná gerontokracii poněkud senilních aparátčíků a generálů v nejvyšším vedení Sovětského svazu v úpadkové éře Leonida Brežněva a v dobách, kdy se začínal hroutit východní blok (viz NDR, Rumunsko, Československo). Ačkoliv v tomto případě moc pevně držela stárnoucí elita stejně jako na Blízkém východě, nicméně zdejší ovládané populace přeci jenom nebyly zdaleka tak extrémně mladé jako v současném arabském, perském a tureckém světě (řada lidí si s vděčností pamatuje hrdinství Rudé armády ve druhé světové válce a éru úspěchů a prestiže SSSR).

Blízkovýchodní politický konflikt tak lze popsat také jako generační střet mladých, dobře vzdělaných kohort vyloučených od moci i solidních ekonomických příležitostí a bídne vzdělaných generací starších disponujícími však solidními pozicemi, příležitostmi i ekonomickými zdroji.¹¹² V celospolečenském měřítku tak dnes jde o analogicky výbušnou situaci, která v regionu panovala v rámci armádní a byrokratické hierarchie v padesátých a šedesá-

tých letech 20. století a vyústila v sérii vojenských převratů. Staří generálové a byrokraté, často bez vzdělání a oslnivých schopností, díky svým konexím a štěstí být ve správném místě stačili obsadit nejvyšší příčky, zatímco dobré vzdělané a ambiciózní střední kádry kapitánů, poručíků a úředníků etablující se až po získání nezávislosti si stále více uvědomovaly, že v současných postech a za současného politického systému jejich kariéra nadlouho končí a výše se ani přes veškerou snahu a profesní nasazení nevyšplhají.¹¹³